

DEMOKRASİ MÜHENDİSLİĞİ VE AZGELİŞMİŞ ÜLKELER

Zülküf AYDIN*

Özet

Yazının başlığındaki demokrasi mühendisliği kavramı batı dünyasının hem bireysel ülke bazında hem de çok uluslu yardım ve finans kurumlar aracılığıyla borç yardım ve diğer ekonomik ve siyasal mekanizmalarla azgelişmiş ülkelere kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmayan demokratikleşme sürecini empoze etmesi anlamında kullanılmaktadır. Böyle bir yazının yazılmasına 1980 li yıllardan itibaren ekonomik ve toplumsal krizler içinde kıvranan ve sorunlarını azaltmak için batı devletleri ve onların denetimindeki IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlara başvuran azgelişmiş ülkelere ekonomik ve siyasal önkoşulların dayatılması neden olmuştur. Yazı azgelişmiş ülkelere öngörülen ve sınırlı, şekilsel, süreçsel ve düşük yoğunluklu demokrasi adları verilen demokrasinin bu ülkelerde gerçekten demokrasiyi geliştirip geliştirmediği, yapılan reformlar sonrasında kitlelerin gerçekten kendi yaşamlarını belirlemede erk kazanıp kazanmadıklarını, kazanmıyorlarsa batının neden demokratikleşme koşulunu dayattığını sorgulayarak detaylı bir şekilde irdelemektedir. Yaz öncelikle azgelişmiş ülkelere dayatılan sınırlı, şekilsel, süreçsel veya düşük yoğunluklu demokrasi kavramının ne anlama geldiğini, bunun diğer demokrasi anlayışlarından nasıl farklı olduğunu çözümleyerek işe başlıyor. Sonraki bölümlerde ise kısaca Batı diye adlandırdığımız ve Batı'lı gelişmiş ülkeler ve onların denetimindeki yardım ve finans kurumlarının birbirleriyle eşanlı olarak kullandıkları demokrasi, demokratikleşme ve iyi yönetim gibi kavramların ne olduğunu, Batı'nın bunlar üzerinde neden ısrarla durduğunu eleştirel orak ele almakta ve asıl amacın gerçekten yoksul kitlelerin siyasal süreçler üzerinde etkinliğini arttırmak değil de azgelişmiş ülkelerin kapitalist dünya ekonomisine entegrasyonunu geri dönülemez bir biçimde pekiştirmek olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

I) 1980 Öncesi Yardımlar ve Azgelişmiş Ülkeler

1980 öncesi yardım politikalarında Batı, yaptığı yardımlara siyasi koşulluluk getirmemekteydi. Bunu Bauer (1975, 1976) yapılan yardımlara ön koşul getirilmesini devletlerin iç işlerine bir müdahale olarak görmekteydi. Dolayısıyla Pol Pot, Mengistu ve İdi Amin gibi despot yönetimlere de maddi

* Doç. Dr., Leeds Üniversitesi, Siyaset ve Uluslararası Çalışmalar

yardımlar yapılmasında bir sakınca görülmemektedir. Soğuk savaşın sona ermesi ve komünizm tehlikesinin ortadan kalkması yardım politikalarının da gözden geçirilmesine yol açtı.

1990'lara gelinceye dek Batı dünyasında yardım politikalarında tam anlamıyla kendi içinde tutarlı olan bir politika bütünlüğünden söz etmek olası değil. 1960'ların başları ile 1980'lerin sonu arasındaki dönemde az gelişmiş ülkelerin ve özellikle de bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan ülkelerin kalkınması için yapılan yardımlarda hem ABD ve Batı dünyası için hem de Sovyetler için soğuk savaşın gerektirdiği stratejik yakınlaşmalar başroldeydi. Batı dünyası için az gelişmiş ülkelerin sosyalizme kaymamaları dolayısıyla Sovyet etkisinin küresel yayılmasının engellenmesi son derece can alıcı bir öneme sahipti. Bu kaygı Batı'nın Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, USAID ve benzeri yardım örgütlerinde de temel prensipti. Giderek artan yoksulluğun sosyalizmi arzulan popüler bir sistem haline getireceği gerçeği korkusuyla hareket eden Batı, az gelişmiş ülkeleri yardım havucunu kullanarak çeşitli siyasal önlemler almaya yönelmişler ve demokratik kurumların geliştirilmesini, insan haklarına saygı gösterilmesini dış yardımın adeta bir önkoşulu haline getirmekle beraber 1960 ve 1970'lerde bu prensibe tam anlamıyla uymamışlar ve gerektiğinde despotik faşist rejimlere de komünizme kaymamak koşuluyla maddi ve askeri yardımda bulunmaktan kaçınmamışlardır. Fransa ve İngiltere gibi sömürgeci ülkeler bu dönemde yardım politikalarını siyasal ideoloji temelinde değil de eski sömürgeleri kendi etki alanlarında tutabilme güdüsüyle yönlendirmişlerdir. Öte yandan İsveç, Danimarka, Hollanda gibi ülkeler de yardım politikalarında insan hakları ve özgürlükleri ön plana almışlardı. Demokrasi Mühendisliği 1990'lardan itibaren yardım örgütlerinin ve Batı dünyasının yardım politikasının temel prensibi olmaya başladı. Bunda Batı dünyası için artık stratejik işbirliği zorunluluklarını ortadan kalkmasına yol açan komünizm ve Sovyet tehlikesinin neredeyse tümüyle yok olmasının büyük bir etkisi vardır. Böylece Batı ve onun çok uluslu yardım örgütleri kendilerinden çok daha zayıf konumdaki az gelişmiş ülkelerin iç işlerine karışmayı uğraşlarının temel noktası haline getirdiler. Amerika, İngiltere, Almanya, Fransa, Kanada gibi ülkeler uluslararası yardım politikalarının temel öğelerini belirlemede 'siyasal liberalleşmeyi' ve demokratikleşmeyi temel ilke olarak koymaya başladılar. Bu kurulan yeni yardım örgütleri ve Avrupa Birliği (AB) gibi ekonomik ve siyasal bir birliğin de temel prensibi olmaya başladı ve az gelişmiş ülkelerle olan yardım ilişkilerinde demokratik reformlar yapılması konusunda ısrarlı olmaya başladılar. Belirtilmesi gereken bir nokta reformların içerikleri konusundaki belli bir homojenlik yok. Örneğin AB'nin bir çok ülkesi anlamı oldukça muğlak olan 'iyi yönetim' ilkesini vurgularken ABD demokrasi, İskandinav ülkeleri insan hakları

üzerinde ısrarlı olmakta ve demokrasi mühendisliğine soyunmaktadırlar. Diğer yandan Birleşmiş Milletler Yardım Programı (UNDP) yardımlarında siyasal reformları ön koşul olarak ileri sürmezken Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun yardımlarında 'demokratikleşme' ve 'iyi yönetim'i siyasal bir önkoşul olarak ileri sürmektedirler. Kimi USAID gibi sözde kalkınma örgütleri 1999 mali yılında rekor sayılabilecek 637 milyon dolar gibi bir miktarı demokrasi mühendisliğine ayırabilmiştir (Carothers 1999: 49).

Batı dünyası ve onun yardım örgütlerinin demokratikleşmeyi ısrarla az gelişmiş ülkelere yardımın önkoşulu olarak öne sürmesi, doğal olarak getirilmek istenen demokrasinin niteliği nedir ve demokratikleşme ile yardım ve kalkınma arasında bir paralellik ve/veya korelasyon ilişkisi var mıdır sorularını akla getirmektedir. Dolayısıyla da işe Batı'nın az gelişmiş ülkelere dayatılan demokrasi, demokratikleşme ve iyi yönetim nedir, bunların her kes tarafından kabul gören bir tanımı var mıdır sorusunu irdelemekle başlamak zorunlu görünüyor.

II) Demokrasi

Batı'nın dayattığı demokrasi kavramı liberal okuldan esinlenmektedir. Demokrasi konusunda liberal ekolün ileri gelen düşünürlerinden biri olan Seymour Lipset (1981: 439) demokrasiyi halkın refah seviyesinin gelişmesinde kritik bir faktör olarak görmekte ve siyasi demokrasinin toplumsal ürünün belli ellerde toplanmasını engellemenin bir garantisi olduğunu vurgulamaktadır. Lipset'e göre demokrasi hem iyi bir toplum tarzıdır hem de çeşitli grupların kendi amaçlarını gerçekleştirebilecekleri bir araçtır. Demokrasi toplum yöneticilerini belli sürelerle değiştirmeye olanak veren ve anayasayla belirlenen fırsatları sağlamakla kalmayıp toplumun çoğunluğuna seçimler yoluyla temel kararları etkileme olasılığını da verir. Lipset'e göre demokrasi rejimindeki çoğunluk hâkimiyeti halkın siyasi iradesini kullanarak kendi ekonomik ve toplumsal refahını etkilemesi anlamına gelmektedir. Her ne kadar kuramsal bazda Lipset'in görüşleri kulağa hoş geliyorsa da pratikte bunları kanıtlayacak fazla bir veri bulmak çok zor (Przeworski et. al., 2000; Erson and Lane 1996).

Lock'cu felsefeden esinlenen sivil özgürlükler, temsili hükümet, çok partili sistem gibi unsurları demokrasinin temel taşları olarak gören liberal yaklaşım demokrasiyi toplumsal özgürlüklerin gelişmesi için temel koşul olarak görür. Yalnız demokrasinin temel insan hak ve özgürlüklerini geliştirebilmesi için ekonomik çelişkilerin ve sorunların da çözülmüş olması gerekir. Birçok az gelişmiş ülkede çok partili sisteme geçilmesine ve şekilci bir demokrasi

oluşmasına rağmen bu demokrasiler kalıcı olamamış ekonomik krizlerin başgöstermesine koşut olarak da rafa kaldırılmıştır. Zakaria (1997)'nin 'liberal-siz demokrasi' diye çevirdiğim 'illiberal demokrasi' kavramı az gelişmiş ülkelerdeki durumu çok iyi açıklamaktadır. Demokratik kurumların var olduğu fakat sivil ve siyasi hakların kısıtlı olduğu Latin Amerika ve Afrika'daki şekilsel demokrasilere sahip birçok ülkede insan hak ve özgürlükleri hiçe sayılmaktadır (Aidoo 1993; Zakaria 1997).

Demokrasi üzerine yazan siyaset kuramcılarının birçoğu demokrasiyi liberal demokrasi ile eşdeğer tutmanın sakıncalı olduğu görüşünden hareket ederek demokrasi kavramı üzerinde anlaşmanın çok zor olduğunu, dolayısıyla da kavramın tartışmalı bir nitelik taşıdığını vurgularlar (Beetham 1999: 27; Robinson 1996). Yunanca'dan kelime kelime çevrildiğinde demokrasi *demos* ve *cratos* karşılığı halkın gücü veya halkın yönetimi anlamına gelmektedir. Bu klasik tanım Abraham Lincoln tarafından 'halkın halk tarafından ve halk için yönetilmesi' olarak yorumlanmıştır (Frank 1993). Bu anlamıyla demokrasi referandum tipi bir yönetim biçimine karşıt gelmektedir ki burada 'demos' (halk) karar verme sürecini doğrudan doğruya elinde tutmaktadır. Diğer yandan David Held (1996: 324) daha kapsamlı bir demokrasi kavramını savunarak buna 'demokratik otonomi' demek ve bu kavram içerisinde olması gerekenleri şöyle sıralamaktadır: Bireyler kendi yaşam koşullarını belirlemede özgür ve eşit olmalıdırlar. Yani eşit hak ve özlükler ve bunlara bağlı olarak da sorumluluklara sahip olmalıdırlar fakat bu özgürlük ve eşitlikler başkalarının özgürlüklerini kısıtlayıcı olmamalıdır. Held'in bu saf anlamıyla belirlenen demokrasi anlayışı kuramsal olarak mümkünse de gerçek yaşamda demokrasiyi bu saf anlamında bulmak olası değildir. Toplumun demokratik bir şekilde yeniden düzenlemesini temel alan böylesi bir tanımla hareket edildiğinde ampirik olarak hiçbir toplumda demokrasiye rastlamak olası değildir (Sørensen 1993: 10). Küresel ekonominin bireyleri kısıvrak yakaladığı gerçeğinden hareket eden Frank (1993) halk tarafından halk için demokratik bir yönetim kavramının ne kadar içi boş bir kavram olduğunu ileri sürer. Ona göre tüm devletlerin vatandaşları uluslararası ekonomi ile öylesine iç içe girmişlerdir ki bireyler artık tam anlamıyla 'küresel vatandaş' olmuşlardır. Az gelişmiş ülke ekonomileri gelişmiş ülkelerin kontrolü altındaki küresel ekonomi ile öylesine kenetlenmiştir ki halkın kendi yönetimini ele alması düşünülemez bile (Frank 1993: 35). Frank biraz da müstehzi bir tarzla demokrasinin olması için tüm dünya vatandaşlarının hem Amerikan başkanlığı seçimlerinde oy vermesi ve hem de çok uluslu kurumların yönetimlerine katılması gerekir demektedir. Bunun olası olmadığı da çok açık.

Diğer yandan Beetham (1999: 28-30; Beetham and Boyle 1995: 30-2) saf demokrasi kavramına sadık kalarak geliştirdiği ‘demokratik piramit’ aracılığıyla demokrasinin pratik bir tanımını yapmaya çalışmaktadır. Özünde normatif olan bu tanım siyaset alanını insanlara açarak ve onları makedirleştirerek (empowerment) kendi yaşamlarını belirlemeye yönlendirmeyi ve özgürleştirerek kendi potansiyellerini gerçekleştirebilmelerini amaçlamaktadır. Beetham ilk etapta devlet gücünün kontrol edilebilmesi için özgür bir toplumsal örgütlenmenin var olması gerektiğini savunur. Bu bağlamda bağımsız medya, vatandaşların belli bir siyasal bilinçlilik düzeyi ve siyasal süreçler ve kamusal alana belli bir katılım ve belli bir eğitim sisteminin varlığını demokrasinin vazgeçilemez koşulları arasında sıralar. Bunlar anlamlı bir seçim sürecinin oluşması için gerekli olan konuşma ve örgütlenme özgürlükleri, keyfi tutuklanmalardan arınmışlık ve hakkaniyetli bir şekilde işleyen bir hukuk sistemiyle birlikte demokrasinin on koşullarını oluştururlar. Beetham’a göre demokrasinin işleyebilmesi için de kamu görevlilerini yaptıkları işlerden sorumlu tutabilecek ve halk tarafından denetimlerini sağlayacak mekanizmaların da var olması gerekir. Bunun için de bir seçim sisteminin var olması, kimlerin seçilebileceğine ve kimlerin seçmen olabileceğine ilişkin kuralların belirlenmiş olması zorunludur. Beetham için demokrasinin pratikte işleyebilmesi için gerekli olan şeylerden biri de siyasi, yasal ve mali şeffaflık ve sorumlulukların var olmasıdır. Yürütme organları parlamento ya veya yasa koyucular önünde, tüm devlet görevlileri yargı önünde ve devlet maliyesinden sorumlu olanlar da yasama organlarının önünde sorumlu olmalıdırlar. Görüldüğü gibi Beetham burada minimumcu bir demokrasinin tanımını yapmakta ve realist okula paralel bir yaklaşım sergilemektedir. Seçmenlerin seçim günü gelip sorunsuz bir şekilde oy vermelerini sağlayan kuralların olması ve tanımın bununla sınırlı kalması onu minimumcu diye nitelendirmek için yeterli bir nedendir. Minimumcu demokrasi mevcut ekonomik ve toplumsal eşitsizlikleri meşrulaştırma işlevini görür. Minimumcu demokrasiye süreçsel demokrasi, sınırlı demokrasi, düşük yoğunluklu demokrasi gibi adlar da verilmektedir. Böyle bir demokraside sistem demokratik bir içeriğe sahip olmaksızın şekilsel bir nitelik gösterir ki bu da ‘popüler demokrasi’ kavramı ile taban tabana bir zıtlık gösterir. Popüler demokrasi ilk etapta gelir dağılımını iyileştirerek mülkiyet ilişkilerindeki eşitsizlikleri azaltmayı amaçlar. Popüler demokrasi siyasi gücün azınlık bir seçkinler grubunun elinde toplanmasını engelleyerek siyasete geniş katılımı gerçekleştirmeyi ve kitlelerin yaratılan zenginliklerden daha çok pay almasını sağlamayı ön plana çıkararak bir demokrasi anlayışıdır (Robinson 1996: 57-8). Sınırlı demokrasiyi eleştiren popüler demokrasinin pratikte nasıl işleyeceği de pek açık değil. Bence süreçsel demokrasiyi de tümüyle aşağılayıp dışlamamak gerek. Yeterli olmamakla bir-

likte bir başlangıç noktası olarak sınırlı veya şekilsel demokrasi de demokratikleşme ve demokrasinin konsolidasyonu için önemlidir.

Son yıllarda siyasal dönüşümde dış yardımın etken olacağı varsayımından hareketle demokratikleşme reformları az gelişmiş ülkelere sunulan yardım paketlerine ön koşul olarak ileri sürülmektedir. İçlerinde Türkiye'nin de dahil olduğu bir çok ülkede demokratikleşme atılımları dalgalar halinde gelmekle beraber bunların tam demokratikleşmeye yol açtığı kuşkuludur. Demokratikleşme atılımları çok partili sistemin yerleşmesinde etken olmakla beraber demokrasi çok partili sistemle özdeş değildir, onunla sınırlandırılmaz. Dış yardım odakları demokratikleşmeyi süreçsel demokrasiyle özdeşleştirmekle bir anlamda ülke iç dinamikleri demokrasinin ve kalkınmanın başarısızlığının sorumlusu olarak görmekte ve dolaysıyla da yapısal etkenlerin yani dış faktörlerin başarısızlıktaki rolünü yok saymaktadır. Bu alandaki akademik literatür de büyük ölçüde iç dinamikleri ele alıp incelemekte ve uluslararası aktörlerin rolünü yeterince irdelenmemektedir (Remmer 1995). Dış etkenlere sadece ve sadece Batı'nın 'demokratikleştirme mühendisliği' diye nitelendirilebilecek eylemleri açısından bakılmakta ve demokrasi ve kalkınmanın başarısızlığında iç dinamikler sorumlu tutularak uluslararası etkenlerin olumsuz sonuçları göz ardı edilmektedir. Widner (1994) ve Young'ın (1994; 1999) çalışmalarında olduğu gibi Afrika'daki siyasal gelişmeler içsel dinamikler uluslararası konum ve etmenlerden bağımsız olarak irdelenerek çok uluslu yardım kuruluşlarının belirleyici rolü ikincil bir konuma itilmektedir.

III) Ekonomik ve Siyasal Koşulluluk ve Demokrasi

Demokrasi mühendisliği yoksulluğu azaltarak kitlelerin siyasal anlamda güçlenmesini sağlayabilmekte midir sorusu yanıtlanması gereken en önemli sorulardan biridir. Batı'nın baskısıyla demokratikleşme paketleri uygulayan 25 ülke üzerinde araştırma yapan Bratton ve van de Walle (1997) ve Crawford (2005) bunlardan sadece sekiz ülkede (Benin, Merkez Afrika Cumhuriyeti, Madagaskar, Malawi, Mozambik, Seyşeller ve Güney Afrika) demokrasiye geçişten söz edilebileceğini vurgularlar. Siyasal liberalleşme ile siyasi dayatmalar arasında negatif bir korelasyonun istatistiksel olarak daha fazla belirgin olduğunu gösteren yazarlar buradan giderek bu iki olgu arasındaki ilişkinin rastgele olduğunu ve yapılan kalkınma amaçlı yardımlara ön koşul olarak dayatılan siyasal ve ekonomik reformlarla demokrasi ve demokratikleşme arasında birebir bir neden sonuç ilişkisi olmadığını ortaya koymaktadırlar.

Doğal olarak bu gibi sonuçlar ‘siyasi koşulluluk’ (political conditionality) yandaşlarını hayal kırıklığına uğratmıştır. Malawi, Merkez Africa Cumhuriyeti ve Madagaskar gibi çok partili şekilsel demokrasiye geçtiği için demokratikleşmiş ülkeler kategorisine dahil edilmiş ülkelerde Bratton ve van de Walle’ın 1997’de yayınlanan çalışmalarından sonraki zamanda iç savaşların ve askeri darbelerin ortaya çıkması dışardan dayatmalarla kurulan şekilsel demokrasilerin ne kadar sürekli olduğunun bir göstergesidir.

Demokrasinin Afrika’da yerleşmemesinin en büyük yapısal nedeni yoksulluğun çok yaygın olması ve kıtanın sık sık ekonomik krizlerle karşı karşıya bulunmasıdır. Yoksulluk ve krizlerin temelinde de Afrika’da yakın zamanlara dek süregitmiş olan sömürgeciliğin bıraktığı miras yatar. Sömürgecilik geriye zayıf devlet yapısı, otoriter rejim, rejimden nemalanan çıkarıcı çevreler, kayırmacı devlet politikaları ve yabancılaşmış bir toplum yapısı bırakmıştır ki bunlar da hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleşmesini engelleyen süreçleri besleyerek demokrasinin şekilsel olarak yerleşmesini bile olasılıktan uzak tutmaktadır. Bağımsızlık sonrasında adam kayırmacılık (clientalism) bir hastalık gibi Afrika toplumlarını sarmış hükümet yandaşlarının çıkarları yasalar karşısında eşitlik ve fırsat eşitliği ilkelerinin yeşermesine bile izin vermemiştir. Kayırmacılık yer yer sınıfsal ve büyük ölçüde de akrabalık, din, dil, aşiret, bölge ve etnik temellerine dayandığından demokratik kuralların gelişmesine engel olmuştur. Askeri yönetimler büyük ölçüde etnik çelişkileri körüklemiş ve onlardan beslenerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ayırıcılık doğal olarak ekonomik ve toplumsal eşitsizliklere, yoksulluğun artmasına, dolayısıyla da toplumsal gerilim ve zaman zaman da patlamalara yol açtığından demokrasinin gelişip derinleşmesinin önünde en büyük engellerden biridir. Diğer yandan giderek artan ekonomik krizler sonucu devlete olan güvensizlik ve hoşnutsuzluk karşısında dış yardım almaya yönelmek zorunda kalan hükümetlerin dayatılan siyasal koşulların karşısında acizliği de demokrasinin yerleşip derinleşmesini engellemiştir. Hükümetler tam anlamıyla bir ikilem ile karşı karşıya kalmışlardır. Bir yandan artan yoksulluk ve toplumsal zorluklar karşısında daha baskıcı yöntemleri zorunlu görmüşler, diğer yandan da ekonomik sorunları azaltmak için başvurdukları dış yardıma koşul olarak gelen demokratikleşme sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır

Demokratikleşme ‘aşağı tükürsen sakal yukarı tükürsen bıyık’ ya da ‘iki ucu da pis değnek’ deyimlerini çağrıştırdığına dış yardıma başvuran hükümetleri zor durumda bırakmıştır. Demokratikleşme gerçekleşirse hoşnutsuz kitlelerin seçimler aracılığıyla ayırıcılığın hükümeti alaşağı etme olasılığı yöneticileri baskıcı yöntemlerden ödün vermemeye zorlamış, diğer yandan da eko-

nomik sorunların kısa dönemde bir nebze de olsa hafifletilebilmesi için ‘dış yardım - demokratikleşme koşulu’ ikilisi ile hesaplaşmaya yönlendirmiştir. Diğer bir deyişle zor ekonomik koşullar bir yandan toplumda bir değişim gerektirirken diğer yandan da hükümetlerin kendi varlıklarını sürdürebilmeleri açısından da demokratik değişimin önünü kesmektedir. Birçok otoriter rejim çok partili sisteme geçmeye zorlandığı için kimi despot liderler, örneğin Zaire lideri Mobutu Sese Soku ve Kenya lideri Daniel Moi 1990’larda çok partili sisteme geçmekle beraber çok ince siyasi manevralarla devlet mekanizmalarını içerden kuşatma ve böl ve yönet taktikleriyle dış yardım veren devlet ve örgütleri sözde demokrasiye inandırmayı becermiş kendi yönetimlerini bir müddet daha sürdürebilmişlerdir (Turner 1997; Brown 2004). Bir çok Afrika ülkesi dış yardımın süregitmesi için demokrasi konusunda nasıl kandırmacalar oynanması gerektiğini çok iyi öğrenmişlerdir. Bunlar arasında muhalefet partilerinin var olmasına izin verip kazanmalarını engelleme yöntemleri, kâğıt üzerinde özgür basına izin verip basını kontrol etme yöntemleri, sivil toplum örgütlerinin varlığına izin verip çalışmalarını kısıtlama yöntemleri sayılabilir (Joseph 1997). Yardım veren Batı devlet ve kurumlarını kısıtlı demokrasiye göz yummaya yönelten en önemli yöntemlerden birisi liberal ekonomik politikaları uygulayıp çok uluslu şirketlerin ülke ekonomisini kolayca denetim altına almalarını sağlayacak yapıların kurulması yöntemidir. Ekonomik liberalleşme olgusu Batı’nın az gelişmiş ülkelere dayattığı demokratikleşme koşulunu gevşetmesi için yeterli neden olmaktadır. Temelde az gelişmiş ülkeleri ekonomik olarak teslim almayı amaçlayan Batılı yardım kuruluşları için şekilsel demokrasinin varlığı yeterli olmaktadır, yoksa demokrasinin gerçek anlamda yerleşmesi ve derinleşmesi onların temel sorunu değildir. Kaldı ki yukarıda da değinildiği gibi önerilen ekonomik liberalleşme, yoksullaşma eğilimini arttırması nedeniyle toplumsal patlamalara gebe ve patlamaları engellemek için de baskıcı politikalar uygulanmaktadır. Dolayısıyla da bir kısır döngü söz konusudur. Çoğu kez yardım veren Batılı devlet ve yardım örgütlerinin de demokrasi ve kalkınma konusunda kendi içinde tutarlı birbiriyle uyum içinde olan politikaları da yoktur. Aynı ülkenin ekonomi bakanlığı ile dışişleri bakanlığı arasında bile demokrasi ve ekonomik performans ilişkisi üzerinde anlaşmazlıklar ortaya çıkabilmektedir. Buna bir de bir çok ülke ve yardım örgütünün birbirleriyle uyum içinde olmayan ekonomik performans ve demokratikleşme istemleri eklenirse ortaya kontrol edilmesi çok zor bir sürecin ortaya çıkacağı açıkça ortadadır. Çok basit bir örnek AB’nin yakın zamanlarda Türkiye’de demokratikleşme sürecine katkı olarak sorunların temel nedenlerine inmek yerine hakim ve savcılara insan hakları eğitimi vermesi ve buna İngiltere başta olmak üzere AB ülkelerinin finans ayırması sorunlara ne kadar teknokratik ve yüzeysel bakıldığını ortaya koyar. Demokrasi ve ekonomik yardım konusunda genelde Batı’da

çifte standard söz konusudur. Schraeder ve diğerleri (1998) Amerika, Japonya ve İsveç'in yardım politikalarının, Harbeson (1999), Randel (2004), Young (2004) ve Olsen (1998) gibi yazarlar da Pakistan, Cezayir, Habeşistan, Eritre, Sudan, Mauritanya, Çad ve Nijer gibi ülkelere Batı'dan yapılan yardımlarda ekonomik, terörizm, stratejik ve güvenlikle ilgili çıkarların nasıl demokratikleşme prensibini dışlayarak işletildiğini irdelemektedirler. Bir başka sorun da yapılan yardımların kapsamı ve yardımın koşullarına uyulması ile bağlantılıdır. Dış yardım kuruluşları ekonomik reform, yoksulluğu azaltma, iyi yönetim, sağlık ve eğitim gibi birçok konuda birbiriyle zorunlu olarak bağlantılı olmayan birçok politikayı eşzamanlı olarak az gelişmiş ülkelere dayatmakla 'koşulluluk'a uyulup uyulmadığının saptanmasını zora sokmaktadırlar.

Yardımların temel kaygısı liberal ekonominin küresel düzeyde sorunsuz işleyişini sağlamak olduğu için her ne koşulda olursa olsun istikrarlı rejimler sağlama ön plana çıkmaktadır ki bu da her zaman demokrasi ve demokratikleşme anlamına gelmemektedir. Yabancı yardım kuruluşları çok partili sisteme geçmek için yardım alan ülkelere başlangıçta bir baskı uygulamalarına rağmen demokrasinin kökleşmesi için yapmaları gereken baskıyı sürdürmemekte veya sürdürememektedirler. Yardım veren kuruluş ve devletler hiç bir Afrika ülkesinde demokrasinin derinleşmesi için bu ülkelere zorlama uygulamadığı gibi demokrasi için verilen destek de çoğu zaman çelişkilerle dolu olmuştur. Ekonomik sorunlar ve istikrara kaygıları 1990'lar sonrasında siyasal reformlarla kıyaslandığında ayrıcalıklı bir konum taşımışlardır. Vurgulanan neo-liberal politikalar demokrasinin derinleşmesine destek değil köstek olmuştur. Gerçekten demokratik derinleşme amaçlanıyorsa ülkelerin kendi ulusal ekonomik programlarına karar verebilmelerine olanak sağlanmalıdır ki, bu da kesinlikle neo-liberal politikalardan farklı açılımlar gerektirir. Borç batağına düşmüş tüm az gelişmiş ülkelere önerilen aynı katı reçete ülkelerin kendi yapılarına uygun farklı siyasi ve ekonomik programlarını uygulama olasılığını nerdeyse sıfıra indirgemektedir. Gerçi yardım kuruluşlarının belgelerinde sıradan halkı güçlendirileştirmek (empowerment), ekonomik ve siyasi kararlara katılımlarını sağlamak (participation) gibi kulağa çok hoş gelen sunturlu sözcükler kullanılmaktadır ama kitlelerin katılımları bir kaç yılda bir yapılan seçimlerde oy vermenin ötesine geçmemektedir. Seçmen olarak katılım ise siyasi ve ekonomik kararlara katılım anlamına gelmemektedir. Seçim sistemleri öylesine düzenlenmektedir ki seçimler siyasal ve ekonomik seçkinlerin çıkarlarının temsilcilerini meclislere taşımaktadır. Örneğin bu gün Türkiye'de 1980 askeri rejiminin getirdiği Siyasi Partiler Yasası halkın seçilecek adayları belirlemesine izin vermemekte, adaylar siyasi parti lider kadrolarının istemleri doğrultusunda belirlenmekte, dolayısıyla da siyasi ve ekonomik elitlerin amaçlarına hizmet etemesinden kuş-

kullanılan adaylar liste dışı kalmaktadır. 6 Haziran 2007 tarihli *Milliyet* gazetesinin AKP'den aday gösterilmeyen mevcut milletvekillerinin başbakan ve parti yönetimi ile ters düştükleri için aday gösterilmedikleri haberi gerçeği çok belirgin bir şekilde yansıtmaktadır. Kısacası uluslararası yardım kuruluşları ve yardım veren devletlerin yardım alan ülkelerde halkı müktedirleştirme ve siyasi ve ekonomik katılımlarını sağlamak biçimindeki sözde amaçlarının nasıl gerçekleşeceğinin mekanizmalarını belirlememekte ve çok partili sisteme geçiş ve belli aralıklarla seçime gitme süreçlerinden medet ummaktadırlar. Doğal olarak çok partili sistem ve seçimler demokrasiye geçiş sürecinin önemli ve vazgeçilmez parçalarıdır ama demokrasinin yerleşip derinleşmesi için yeterli değildirler. Demokrasinin uzun dönemde derinleşmesi için gelir dağılımındaki dengesizliklerin ve bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi, yaşam standartlarının genelde arttırılması, temel insan hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi, etnik, kültürel ve dinsel ayrımcılıkların sona erdirilmesi gibi yaşamsal dönüşümlerin yapılması ve bunları yapacak siyasi iradenin var olması minimum koşullardır. Bunlar demokrasinin yapısal koşullarıdır, bunlarsız demokrasinin derinleşip körleşmesi beklenemez. Dolayısıyla demokrasi koşulunda ciddi olmayı iddia eden herhangi bir devlet veya uluslararası kuruluş demokratikleşme koşulunu ileri sürerken onu gerçekleştirecek kurum ve mekanizmaları da saptamak zordur, aksi takdirde çok partili sistem ve seçimlerin varlığı ile sınırlı olan demokrasi siyasi ve ekonomik seçkinlerin çıkarlarına hizmet etmenin ötesine gidemez. 'Gerçeklik ve güzel söylem' arasındaki fark gelişmiş ülkeler ve onların az gelişmiş ülkelere yönelik yardım kuruluşlarının politikalarını çok güzel yansıtmaktadır. Kamuoyundan gelen eleştirileri karşılamak için demokrasi ve demokratikleşme söylemleri ve koşulları geliştirilirken gerçekte az gelişmiş ülkelerin küresel ekonomiye bağlanmaları geri dönüşsüz olarak sağlanmaktadır ki bu da güzel söylemdeki 'halkı müktedirleştirmek' ve 'ekonomik ve siyasal kararlara katılımlarını sağlamak' amaçları ile taban tabana zıt sonuçlar doğurmaktadır.

Dayatılan liberalleşme politikaları sonucunda giderek yoksullaşan kitlelerin ülkenin geleceğini belirleyen ekonomik ve siyasal kararları yönlendirmeleri ne derece gerçekçidir sorusu ister istemez ortaya çıkmaktadır. Liberalleşme politikaları için verilen ekonomik yardımlar ekonomik ve siyasi seçkinlerin yerlerini sağlamlaştırmaktadır ki bu da demokratikleşmenin önündeki en büyük engeldir. Dolayısıyla da yardım vermede ön koşul olarak ileri sürülen demokratikleşme konusunda Batı'nın pek de tutarlı ve ciddi olmadığını göstermektedir. Diğer yandan da az gelişmiş ülkelerdeki hakim güçlerin Batı'dan aldıkları yardım karşılığında da halkın karar verme mekanizmalarını el geçirmesine yol açacak demokratikleşme yoluyla kendi uzun dönemli sınıfsal çıkar-

larından vazgeçebileceklerini beklemek de saf dillik olurdu (Taylor 2004: 3). Bunun en belirgin örneğini AB'nin az gelişmiş ülkelere dayattığı, demokrasi mühendisliği diye betimleyebileceğimiz demokratikleşme paketlerinde görüyoruz

IV) Avrupa Birliği, Demokrasi Mühendisliği, İyi Yönetişim ve Gana Örneği

AB'nin demokrasi mühendisliği etkinliklerini çok detaylı bir şekilde Ghana örneğine dayanarak irdeleyen Gordon Crawford'un çalışması (2005) ilginç sonuçlara varmaktadır. Eğer Ghana gibi siyasi ortamın 'iyi yönetim' için en uygun olduğu bir ülkede demokrasi mühendisliği başarılı olamıyorsa daha kötü demokratik ortamların hakim sürdüğü diğer Afrika ülkelerinde demokratikleşmenin dolayısıyla da iyi yönetişimin hiç şansı olamaz varsayımından hareketle Ghana'yı örnek çalışma olarak alan Crawford (2005) demokratikleşme açısından güzel söylem ve gerçeklik arasında muazzam mesafeler olduğunu kaydetmektedir. Güzel söylem-gerçeklik mesafesini üç farklı nedene dayandıran yazar bunları bürokratik, siyasi ve ekonomik olarak sıralamaktadır. Burdandan da AB'nin Afrika'ya olan ilgisinin temel odak noktasının demokrasinin geliştirilmesi olmadığı sonucuna varmaktadır. Asıl kaygı Afrika'da istikrarsızlığın Avrupa'nın güvenliğini tehdit edebileceği gerçeğidir. Avrupa'nın Afrika ilişkilerini demokratik yönetim prensibi değil de kendi çıkarları yönlendirmektedir. Üstüne üstlük AB'nin öngördüğü demokrasi neo-liberalizm ile tutarlı ve çok dar anlamlı bir demokrasi olup devletin gücünü sınırlamaya yönelmiş olması niteliğiyle kitleleri muktedirleştirmeden uzak bir süreçtir.

1990'larda birçok az gelişmiş ülkede ve özellikle de Afrika ülkeleri üzerine yazılmış literatürde 'demokrasi dalgası' olarak nitelenen ve Batılı devletler ve yardım örgütlerinin itmesiyle ortaya çıkan şekilsel demokrasi büyük ölçüde gerilemiş fakat sadece Gana bunlar arasında oy verme süreçlerinin, insan haklarına saygı gibi ölçütler açısından demokrasinin birçok unsurunu koruyabilmiştir (Carothers 2002). Afrika demokrasilerinin giderek yerlerini antidemokratik süreçlere terketmesinin temelinde bu demokrasilerin toplumsal iç dinamikler sonucu değil de dış zorlamalar aracılığıyla ortaya çıkmış olması yatar. Asıl ilginç olan şey de demokrasi mühendisliğine soyunan AB'nin kendisinin bu işi ciddiye almaması ve demokrasi istemlerinin büyük ölçüde retorikten ibaret kalmasıdır. Son yirmi yıldır genelde AB'nin dış ilişkilerinde ve özellikle de Afrika'daki az gelişmiş ülkelerle olan ilişkilerinde demokrasinin gelişmesi ve insan hakları temel bir yer işgal etmiştir. Kasım 1991 de 12 Avrupa Topluluğu ülkesi yaptığı açıklamada 'demokrasi ve insan hakları gelecekte Batı Av-

rupa'dan yapılacak yardımların kayıtsız şartsız önkoşulu olacaktır' diyerek 1992 Maastrich Anlaşması'ndaki bu konudaki kararın öncülüğünü yapmıştır (Olsen 1998: 344). Douglas Hurd ve Mitterand gibi AB'nin önemli devlet adamları da çoğulcu demokrasiye geçen, şeffaflığı prensip edinen, hukukun üstünlüğüne inanan, pazar ekonomisini savunan ülkelerin ekonomik olarak destekleneceğini çeşitli demeçlerinde dile getirmişlerdir (Robinson 1993: 59; Olsen 1988: 344). Bu AB Bakanlar Konseyi'nin kalkınma işbirliği konusundaki 1991 kararı ve Maastrich Anlaşması'nda çok belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Konseyin İnsan Hakları, Demokrasi ve Kalkınma konusundaki 1991 kararı insan haklarını ve demokrasiyi geliştirmeyi hem birliğe üye olan ülkelerin bireysel yardımlarına hem de birliğin yaptığı yardımlara ön koşul olarak koymuş, 1993'te yürürlüğe giren Maastrich Anlaşması daha da ileri giderek insan haklarını geliştirme ve korumayı AB'nin temel prensibi olarak benimsemiştir. Dolayısıyla da AB tüm ilişkilerinde insan haklarını temel prensip olarak benimsemiştir. Maastrich Anlaşması'nı takibeden yıllarda aynı şekilde AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası da hukukun üstünlüğü ve temel hak ve özgürlüklere saygıyı bir ön koşul olarak benimsemiştir (European Commission 2003). Dolayısıyla, AB'nin bölgesel anlaşmalarına insan hakları maddeleri eklenmiştir. Örneğin Afrika devletleri ile imzalanan Lome Konvansiyonu ve onu takip eden 2000 Cotonou Anlaşması Afrika, Karaipler ve Pasifiklerdeki 48 ülkeyi kapsar ve demokratik prensiplere saygı, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetimi temel ilke olarak benimseyerek anlaşmaya imza koymuş ülkeleri AB ile siyasal bir diyalog içinde olmaya davet eder. Avrupa Kalkınma Fonu Cotonou Anlaşmasına dahil olan ülkelere kalkınma yardımı sağlarken ilgili ülkelerin AB ile diyalog içinde demokratikleşmeleri sürecini dikkate alır. Aynı şekilde Avrupa-Akdeniz Ortaklığı da demokrasi mühendisliği projelerini MEDA fonundan karşılarken Avrupa demokrasi ve İnsan Hakları İnsiyatifi de AB'nin çeşitli fonlarını kullanmaktadır. Buna rağmen Afrika ülkelerinde demokrasinin gelişip yerleştiğini söylemek çok zor. Öyleyse bu neden sorusu gelmektedir akla. Buna bir kaç yanıt bulmak olası: öncelikle söyledikleri ile yaptıkları birbirinden farklı olan siyasetçilerin niteliği önemli bir faktör. Yüksek idealler konusunda mangalda kül bırakmamak ile bu ideallerin pratikte nasıl gerçekleşeceği arasında ciddi bir nüans farkı vardır. Siyasetçiler, kulağa hoş gelen herkesin kabul edebileceği insan hakları, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim gibi genel prensipleri ileri sürmek, bunlara ilişkin kurallar geliştirmek, belgeler ve dökümanlar üretmek konusunda çok ustadırlar ama bunlar pratikte nasıl uygulanır sorusunu çoğu kez irdelemek istemezler veya bunların hayata geçirilebilirliğinin mekanizmalarını geliştiremezler. Diğer yandan da uluslararası yardım örgütlerinde çalışan görevliler de alışageldikleri yöntemlerin dışına çıkmak istemediklerinden demokratikleşmenin uygulanması veya uygulanmaması onları pek tedirgin

etmemektedir. Çoğu kez de Gana örneğinde olduğu gibi demokratikleşme adı altında yürütülen kalkınma projelerinde bahsedilen demokratikleşme kavramının demokrasi ile ilişkisi pek yoktur. Crawford'un (2005) belirlemelerine göre demokratikleşmeyi geliştirip pekiştireceği iddia edilen AB tarafından finanse edilen kimi kalkınma projeleri bu amacı gerçekleştirmekten uzaktır. Örneğin Kırsal Kalkınma ve Doğal Kaynakları Geliştirme adı altında 1997 ile 2003 arasında uygulanan projede 3.8 milyon euro yerel yönetimleri güçlendirip demokratik yönetişimi gerçekleştirmek için İnsan Kaynakları Kalkınma Programına, 1.5 milyon euro da 'Yerel Yönetim için İşbirliği' programının bir parçası olan 'yerel sivil toplum örgütlerinin kapasitelerini geliştirmek' amacına ayrılmış fakat dikkatli bir inceleme 'Yerel Yönetim için İşbirliği'nin yerel yönetimleri güçlü kılan bir yönetimle bir ilgisinin olmadığını ortaya koymuştur (Crawford 2005: 578). Bu projelerde yönlendirilen etkinlikler yerel bazda gelir getirici etkinlikler aracılığıyla halıcılık, marangozluk, biçki-dikiş, hayvancılık ve ormancılık alanlarında becerileri geliştirme gibi şeylerden ibarettir. Yani retorikte söylenen demokratik yerel yönetimleri gerçekleştirmek iddiasıyla bir ilgisi yoktur. Aynı şekilde finanse edilen mikro projelerin de öyle iddia edildiği gibi yoksulları güçlendirip kendi kaderlerini belirlemede etken olan karar mekanizmalarının ve yerel yönetimlere katılmaları dolayısıyla da yerel demokratik yönetişimin bir parçası olmaları söz konusu değildir (Crawford 2005: 578). Buradan giderek de varılan sonuç AB'nin kalkınma işbirliği programının demokrasi ve yönetim konularına çok sınırlı bir şekilde odaklandığı yolundadır. AB, Gana ile olan ilişkilerinde en iyimser bir yaklaşımla ancak çok partili seçim süreçlerinin yerleşmesi konusunda biraz etkili olmuştur, insan hakları, ekonomik iyileşme, yerel yönetimlerde söz sahibi olma vb gibi konularda demokrasinin alacağı yollar çok engebeli ve uzundur (Crawford 2005: 578-580). Kısacası AB'nin Gana ile olan ilişkilerini belirleyen prensip ekonomik ve siyasi çıkar ilişkilerine dayanan klasik yardım ilişkileridir ki bu da AB dökümanlarındaki demokrasiye ilişkin retorikten çok sapıldığını göstermektedir. Gana da dahil olmak üzere Afrika ülkelerine demokrasinin kökleşmesi için yoğun bir baskı söz konusu bile değildir, ikili ilişkilerde sadece ve sadece lafta demokrasi baskısı vardır. Son zamanlarda uluslararası yardım ilişkilerinde az gelişmiş ülkelerde yoksulluğu azaltma veya giderme proje ve çabaları popülerleşerek demokrasi için siyasi baskının yerine geçmiştir. Daha çok pratik amaçlı olan köylere su götürme ve kız çocuklarını okutma gibi bu projelerle demokrasinin yerleşip kökleşmesi arasında doğrudan doğruya bir bağlantı yoktur.

Bu bağlamda AB, Afrika'da demokrasi konusunda sunturlu lafların ötesinde pek ciddi değildir diyen Olsen'e (2002, 2003) hak vermemek olası değil. Olsen Çad, Nijer, Botswana, Mali ve benzeri sahra altı Afrika ülkelerinde

AB'nin ilgisinin Ortak Dışışleri ve Güvenlik Politikası'nda belirlenen 'ortak pozisyonlar' ve 'ortak eylemler' aracılığıyla sadece Afrika'da siyasi istikrar ve güvenlik konularına önem verildiğini ve çatışmaların önlenmesi konusunda önlemler alındığını vurgular. Çatışmalar sonrası çıkacak sorunları çözmek için barış gücü göndermekten ve çatışmalardan kaçan göçmenlerle uğraşmaktan korkan AB demokrasi meselelerinden çok güvenlik ve istikrar konularına ağırlık vermektedir. Demokrasi ve insan hakları konusundaki açıklamaları kamuoyunda AB'nin imajını yükseltmeyi amaçlayan propagandadan başka bir şey değildir. Kısacası AB'nin demokrasi mühendisliği kendi entegrasyonunu pekiştirmek ve uluslararası etkin bir aktör konumuna gelme çabalarının bir ürünüdür ve samimi olmaktan çok uzaktır. AB için az gelişmiş ülkelerde demokrasi kendi başına bir amaç değil AB'nin savunma politikasının bir aracıdır (Olsen 2002). Böyle olunca da AB'nin demokrasi mühendisliğinin kendi içinde tutarlı bir şey olması beklenemez.

ABD de son yıllardaki dış ilişkilerinde demokrasi mühendisliğini bir prensip olarak vurgulamaktadır. Fakat yaşanan gerçekler ABD'nin uluslararası ilişkilerinin demokrasinin geliştirilmesi ile yakından uzaktan bir bağlantısının olmadığını göstermektedir. ABD üçüncü ülkelerde demokrasi tehlikeye girdiğinde müdahale edeceğini ısrarla tekrar etmektedir. Ama ABD'nin Panama, Nikaragua'ya demokrasiyi geri getirme adına yaptığı askeri müdahale nüfusun % 10'unu oluşturan beyaz elit grupların hakimiyetini sağlarken sosyal demokratik gelişmelerin önünü kesmekle kalmamış binlerce masum sivil insanın da ölmesine neden olmuştur (Chomsky 1993: 92; Burbach 1993: 107). Aynı şekilde Guatemala, Arjantin, Şili, Filipinler ve Güney Kore'ye de müdahalelerinde de benzeri kaygularla hareket etmiştir.

V) Demokrasi Mühendisliği ve Neo-Liberalizm

Demokrasi mühendisliğinin temel amaçlarından bir tanesi neo-liberalizmin hegemonyasını evrenselleştirmektir, demokrasi ve iyi yönetimi az gelişmiş ülkelere taşımak değildir. Sınırlı demokrasiyi yerleştirmeye çalışmanın asıl amacı neo-liberal ekonomik politikaların rahatça işleyişini sağlayabilmektir. Yapısal uyum politikalarının ve onun yeni versiyonu olarak ortaya çıkan 'yoksulluğu giderici stratejiler'in uygulanabilirliği için çok partili sistem ve seçim süreçleriyle sınırlı bir demokrasinin varlığı elzem görülmektedir. Bu serbest pazar ve siyasi özgürlük arasında çok sıkı bir bağlantı kuran Milton Friedman (1962) ve Francis Fukuyama (1992) ruhuna çok uygundur. Böyle bir sistemde halkın çoğunluğunu oluşturan emekçi kesimlerin siyasi anlamda güçlenerek karar verme mekanizmalarını ele geçirmesi ve dolayısıyla da eko-

nomik ve siyasal elitlerin hegemonyasına son vermesi söz konusu değildir. Demokrasi mühendisliği ve neo-liberal politikaların birlikte işleyişi devletin ekonomi üzerindeki kontrolünü giderek azaltarak hem küresel sermayenin az gelişmiş ülkelerde daha rahat hareket etmesini sağlamakta hem de devlet içinde keyfi uygulamaları sınırlamakta ve sermayeye rahat nefes aldırılmaktadır.

VI) Kalkınma ve Demokrasi ve İyi Yönetişim İlişkisi

Daha önce de belirtildiği gibi Batı dünyası 1990'ların başından beri demokrasinin az gelişmiş ülkeler için hem arzu edilen bir şey olduğunu hem de kalkınmanın da zorunlu ve ayrılmaz bir özelliği olduğunu ısrarla belirtmekte ve demokrasi, demokratikleşme ve iyi yönetişimi yardımın bir ön koşulu olarak dayatmaktadırlar. Buradaki demokratikleşme süreçleri ile ekonomik kalkınma arasında zorunlu bir bağlılık varmış gibi kabul edilen varsayımın sorgulanması gereklidir. Demokrasi ile ekonomik ve toplumsal gelişme birbirleriyle tümüyle örtüşürler mi sorusu cevaplanmak zorundadır. Demokrasinin kimi unsurlarının geliştirilmesi demokrasinin konsolidasyonuna (pekişmesine) yol açmakta mıdır? Burada demokrasinin konsolidasyonu kavramı demokratik süreçlerden ayrılmaksızın demokrasinin sürdürülebilirliği anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla ister istemez tüm toplumların demokrasiyi sürdürülebilir kılabilecek koşullara sahip olup olmadıkları sorusu akla gelmektedir.

Öncelikle Batılı devletler ve uluslararası yardım ve finans örgütleri demokrasi ve iyi yönetişim istemlerini hangi gerekçelere dayandırmaktadırlar ve bunlardan ne gibi sonuçlar beklemektedirler sorusu ele alınıp irdelenecektir. Burada Batı'nın hedeflediği 'süreçsel demokrasi'nin halkın karar verme süreçlerine katılıp denetlemede ne derece etkin olduğu sorunsalı ele alınacaktır. Bu da 'süreçsel demokrasinin' gerçek demokrasi anlamına gelip gelmediğini sorgulamayı gerektirecektir. İşe hemen demokrasinin birçok yorumu olduğunu ve dolayısıyla 'süreçsel demokrasi'nin de demokrasinin çok özel ve sınırlı bir özelliği olduğunu belirtmekle başlayalım. Demokrasinin birçok yorumunu irdeleyerek demokrasi ve kalkınma ve gelişme ile arasında birebir bir ilişki olmadığı sonucuna varılacaktır. Demokrasi ve gelişmenin birlikte oluşa gelmesinin temelinde devletin niteliğinin çok önemli bir rol oynadığı vurgulanacaktır.

Batı'nın az gelişmiş ülkeler için öngördüğü süreçsel demokrasinin iyi yönetişime yol açması beklenmektedir. İyi yönetişim çok açık ve seçik bir tanımını olmamakla beraber çoğunlukla karşımıza bir liste olarak çıkmaktadır: serbest pazarın yerleşmesini ve özel sektörün bunda önemli bir role almasını sağlayacak güçlü ekonomik ve siyasal politikaların uygulanması; yönetimin

düzelmesi, harcamaların rasyonalize olması, hükümetin kapasitesinin artırılması için devlet bürokratlarının bir eğitimden geçirilmesi gereği; yapılan işlerde açıklık, şeffaflık, hesap verme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü prensiplerine uyulması. İyi yönetim kuralı ilk kez Dünya Bankası yayınlarında sahra altı Afrika ülkeleri için 1989 da ortaya çıkmış ve aralarında OECD (1989), Avrupa Topluluğu Komisyonu (1991) UNDP (1991) gibi birçok uluslararası kuruluş ve Britanya, Fransa, ABD, İsveç, Danimarka vb. gibi devletler de uluslararası ilişkilerinde iyi yönetimi koşul olarak kullanamaya başlamışlardır (House of Common Debates 1990; Hurd 1990; Chalker 1991). Dünya Bankası'nın 1989'da yayınladığı Sahra Altı Afrika Ülkeleri Raporu, Washington Uzlaşımı'nın ruhuna uygun olarak, Afrika'nın geri kalmışlığı ve kalkınma sorunlarını Afrika'daki yönetim krizine bağlamaktaydı (World Bank 1998). Bilindiği gibi Washington uzlaşımının ortaya çıkmasıyla beraber Batı devletleri, uluslararası finans kuruluşları ve uluslararası yardım örgütleri geri kalmışlık ve az gelişmişliğin cenderesinden çıkış yolu olarak neo-liberal ekonomik politikalar ve liberal demokrasiyi göstermektedirler. Bu yöneliş az gelişmiş ülkelerde demokrasinin popüler baskılar sonucunda ortaya çıktığı görüşünden kaynaklanmaktadır. Buna göre otoriter rejimlerin ekonomik sorunları çözmek ve yaşam standartlarını geliştirmek konularında verdikleri sözleri yerine getirememiş olmaları bir meşruiyet krizine neden olmuş ve dolayısıyla da rejim üzerinde siyasi baskılar oluşturarak çoğunluğu Afrika'da olmak üzere birçok az gelişmiş ülkede demokratikleşmenin koşullarını oluşturmuştur (Bratton 1994; Clapham 1993; Wiseman 1995). Dolayısıyla hem Batı devletleri hem de onların kontrolündeki çok uluslu finans kuruluşları 1990'lardan beri siyasi koşulluluk üzerinde ısrarcı olmuş ve otoriter rejimlerin ekonomik yardım musluklarının kapanmaması için kendi ülkelerinde demokratikleşeceklerine inanmışlardır. İngiltere ve ABD kulağa daha hoş geldiği ve zorlama ve baskı ima etmediği için 'iyi yönetim' veya 'demokrasi ve yönetim' kavramlarını siyasi koşulluluk deyimine tercih etmişlerdir. Yönetimi bir ülkenin işlerini yönetmek için güç kullanımı olarak betimleyen Dünya Bankası, Afrika ve diğer az gelişmiş ülkelerde siyasetin patronaj ilişkileri aracılığıyla bireylerle özdeşleştiğini ileri sürer. Bu ülkelerde siyasal liderler kendilerini halka karşı hesap verme sorumluluğunda hissetmemekle kalmaz, karşı görüşlü bireyler, sivil toplum örgütleri ve siyasetçileri de susturmak için de her türlü baskıyı uygulamaktan da kaçınmazlar. Bu koşullar altında 1990'lardan itibaren Dünya Bankası az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın gerçekleşmesi ve refahın artması için kamu sektörünün yönetiminin çok köklü değişimlere gereksinmesi olduğunu ileri sürerek borç verme kararlarında demokratik siyaseti ekonomik koşullarla birlikte bir ön koşul olarak ileri sürmüştür. Kalkınma kredilerinin olmazsa olmazı haline gelen siyasi koşulluluk kendini demokratikleşme, insan haklarında genişleme ve ka-

mu kuruluşlarında köklü değişimler gibi somut istemlerde yansıtmaktadır. Bu istemlerin ardındaki mantık kapitalist demokrasinin, serbest pazarı, basiretli yönetimi ve liberal demokratik siyaseti ile ekonomik büyüme, kalkınma, barış ve istikrar getireceği inancıdır (Chalker 1991; Stokke 1995; Short 1997). Açıkça görüldüğü gibi bu görüşün yandaşları ekonomik ve siyasal koşulluluğu birbiriyle tamamlayıcı olarak görmekte ekonomik koşullulukların pazar güçlerini ve rekabetçiliği yerleştireceğine demokratikleşmeye iyi yönetişimin de özel sektör ve bireysel girişimcilerin de ekonomide motor görevini üstlenebilmelerinin önünü açacağı inancına dayanmaktadır (Chalker 1991: 2). Batı'nın ve onun finans kuruluşlarının devletin küçültülmesini ekonominin temel prensibi haline getirilmesini ısrarla istemesi, Batı'da neo-liberalizmin ekonomik ve siyasi bir doktrin olarak yükselmesi ile paralel bir gelişme gösterir. Bireysel ekonomik ve siyasi özgürlükler neo-liberal kuramın temel taşlarıdır ve bir kurum olarak devlet de vazgeçilemez olan bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmaması için ekonomiye müdahale etmeden barış ve düzeni sağlamakla yükümlüdür. Devlet müdahalesi hem bireysel tercihleri kısıtlaması hem de fiyat mekanizmalarını saptırması açısından zararlı görülmektedir (Nozick 1974; Olson 1982; Green 1986). IMF ve Dünya Bankası gibi Batılı finans kuruluşları ve diğer yardım örgütleri iyi yönetim söylemlerinde neo-liberal ekonomik ve siyasal kuramdan yoğun bir şekilde yararlanmakta ve ekonomiye devlet müdahalesinin rantçılık, siyasal konumu kötüye kullanma ve kalkınmayı engelleme gibi sonuçlara yol açtığı görüşlerini vurgulayarak pazar ekonomisinin geliştirilmesi için gerekli kurumsal değişikliklerin yapılması konusunda ısrar etmektedirler (Laver 1997).

Sosyalizmin çökmüş olması pazar ekonomisinin üstünlüğünü ve kaçınılmaz galibiyetini savunan bu görüşler en aşırı uçlara kadar giderek Fukuyama (1992) örneğinde olduğu gibi 'tarihin sonu' gibi kavramlar üretme cesaretini bile göstermişlerdir. Dolayısıyla soğuk savaşın sonu Batı'ya korkusuz ve pervasızca kapitalizmin üstünlüğünü savunma, uydusu konumundaki ülkeleri sosyalizm veya komünist bloka kaptırma kaygısı olamadan onlara istediği biçimde ekonomik ve siyasal koşullar koyma olanağını vermiştir diyebiliriz. Buna bağlı olarak da Batı tipi çok partili demokrasi, çoğulculuk ve pazar ekonomisi iyi yönetişimin temel elemanları olarak siyasal koşulluk adı altında az gelişmiş ülkelere yardımın ön koşulu olarak korkusuzca dayatılmıştır.

Son yıllardaki iyi yönetim söylemi demokrasi kavramı konusundaki tartışmaları dikkate almaksızın demokrasiyi sorunsuz bir kavrammış gibi ele almaktadır. Uluslararası yardım ve finans örgütleri sanki evrensel olarak demokrasiye doğru bir gidiş varmış gibi her kesin aynı değerleri paylaştığını ve

baskıcı rejimlere karşı savaşım verdiği imajını vermeye çalışmaktadırlar. Bunlarca benimsenen çok partili sisteme geçiş ve herkesin oy verme hakkının olması biçiminde anlaşılan sınırlı demokrasi kavramı aslında büyük tartışmalara açık bir kavramdır. Burada lanse edilen çok partili sistemin tek parti yönetimine karşı galip gelmesi biçimindeki kurumsal ve süreçsel demokrasi halkın muktedirleştirilmesi ve kendi geleceğini kendi eline alması olarak görülmektedir. Bu da ister istemez liberal demokrasi geçekten işçilerin, köylülerin, yoksulların ve marjinal grupların muktedirleşmesine ve devlet karşısında erk sahibi olmasına yol açmakta mıdır? sorusunu akla getirmektedir. Bunu takiben de bir dizi sorunun da yanıtı verilmek zorundadır: Liberal demokrasi nedir? Azgelişmiş ülkelere transfer edilmesi kolay mıdır? Transfer edilince sosyal adalet, siyasal eşitlik, insan haklarına saygı ve ekonomik kalkınmayı da beraberinde getirmekte midir? gibi soruları da gündeme getirmektedir.

Liberal demokrasinin en iyi tanımlarından birini yapan Schumpeter (1942: 271) bir ülkenin demokratik sayılabilmesi için orda en güçlü bir şekilde kollektif karar verme yetkisini elinde tutanların dürüst, eşitlikçi ve belli aralıklarla yapılan, adayların özgür bir şekilde yarıştıkları ve tüm yetişkin nüfusun oy verme hakkına sahip olduğu bir seçim sisteminin var olması gerekir demektedir. Böyle bir sistemin yerleşip işleyebilmesinin çok uzun bir zaman alacağı İngiltere örneğinden bellidir. İngiltere’de çoğulcu demokrasinin yerleşmesi seçkinlerle emekçi kesimler arasındaki 1832 ile 1928 arasında yüz yıla yakın bir süre devam eden bir mücadele sonucunda olmuştur. Siyasal anlamda mecliste temsil edilmek isteyen emekçi kitlelerinin köktenci istemleriyle onları temsiliyet dışında tutmaya çaba gösteren toprak aristokrasisi ve sanayi burjuvazisi arasındaki mücadele sonucunda ortaya çıkan kurumsal düzenleme günümüz süreçsel demokrasinin temelini oluşturmuştur. Süreçsel demokrasinin yerleştirilmesini isteyen küresel güçler demokrasinin hem gelişmiş hem de azgelişmiş ülkelerde halen gelişmekte olan bir süreç olduğunu yok saymakta ve istediği anda istenen bir yere yerleştirilebileceği imajını vermektedirler. Demokrasi mücadelesi kaynakların kontrolü ve bölüşümü mücadelesi ile paralel bir mücadeledir ve bu mücadele var oldukça demokrasi mücadelesi de bitmeyen bir süreç olarak devam edecektir. Bir ülkede ulaşılan demokrasinin niteliği de kaynakların kontrolü mücadelesinin ne aşamada olduğunun bir göstergesidir. Bu bağlamda Batı tipi süreçsel bir demokrasiyi dış yardımlar ve siyasal koşullular aracılığıyla ihraç etmeye kalkışmak sınırlı kalmaya ve ihraç edilen ülkenin sınıfsal yapıları tarafından şekillendirilmeye mahkûmdur. Çok partili sistemin var olması ve belli sürelerde seçimlerin yapılması kitlelerin istemlerinin mecliste temsil edilmesi anlamına gelmez ve siyasal erki elinde bulunduran gruplar kendilerini halka hesap verme zorunluluğunda da hissetmezler. Dolay-

sıyla siyasal eşitlik, halkın söz sahibi olması ile demokratik süreçler ve demokrasinin kurumları arasında bağlantı kurarken şekilsel (süreçsel) demokrasinin ötesine geçmek gereklidir. Halbuki ‘demokratik kuram’ demokratikleşme söyleminin hak eşitliği kavramından hareketle güç ve eşitlik kavramları ve insanların kendi yaşamlarını kontrol edebilme derecesi üzerinde yoğunlaşması gerektiğini vurgular (Allison 1994: 10).

Demokrasiyi çok partili sistem ve seçimlerle eşdeğer gören iyi yönetim söylemi sosyal adalet ve sosyo-ekonomik hakları tümüyle demokrasinin dışında tutmaktadır. Liberal kuramdan esinlenen Batı’daki günümüz demokratikleşme yaklaşımı demokrasiyi ekonomik yapılar ve stratejilerden bağımsız olarak ele almaktadır (Diamond, Linz ve Lipset 1989). Onlara göre demokrasi yasal ve şekilsel anlamda oy verme hakkı ile eşdeğerdir ki bu da hiç bir şekilde sosyo ekonomik eşitliğe ve adalete yol açan bir şey değildir. Sosyal adalet ve refah süreçsel demokrasi anlayışının temel nitelikleri değildir. Liberal yaklaşımda demokrasi herkesin kurallarını iyi bildiği, fakat sonuçlarının ne olacağını kestiremediği belirsiz bir çeşit bir oyun olarak algılanmaktadır. Demokrasiyi oy verme ile eşdeğer gören liberal anlayış siyasal sistemi ekonomik sistemden ayrı olarak ele alarak demokrasinin zenginlerin yoksullar üzerinde hakimiyet kuracağı oligarşik bir sistem yaratacağını zımnen kabul etmekte ve bunu doğal bir süreç olarak görmektedir (Beetham 1992; Przeworski 1991, Przeworski and Vreeland 2000). Refahın, paranın, kaynakların ve eğitimin eşitsiz dağılımı ekonomik olarak güçlü sınıfların bu güçlerini konuşma ve örgütlenme özgürlüğü ve karar verme mekanizmaları üzerindeki güçlü etkileri aracılığıyla siyasal alana da yayarak bireysel çıkarlarını pekiştireceği apaçıktır. Demokratik yarışma ekonomik dengesizliklerin var olduğu eşitsiz koşullarda sürdürüldüğü zaman bu oyun kimi çıkar grupları için belirsiz bir oyun olmaktan çıkar ve demokrasi seçkinlerin hakimiyetini sağlamaya ve sürdürmeye yarayan bir araç haline dönüşür. Siyaset ekonomiden bağımsız olamaz. Siyaset ve demokrasi için genel anlamda özgürlük, özel anlamda da seçme ve seçilme özgürlüğü bir ilk koşul olmakla beraber ekonomik adalet olmadan insanların kendi geleceklelerini tayin edebilmeleri olanaksızdır. Çünkü insanların sahip oldukları maddi ve kültürel kaynaklar onların kapasitelerinin ölçütü olmaktadır. Demokrasiyi özgür ve hakkaniyetli seçimler aracılığıyla getireceği iddia edilen ekonomik liberalizmin bu amacını gerçekleştirme olanaklı görünmemektedir. Serbest piyasa ekonomisinin öngördüğü sınırsız rekabet ister istemez eşitsizliklere ve zenginliklerin sınırlı ellerde toplanmasına yol açmaktadır ki bu da yoksul kitlelerin siyasal arenada güçlü zenginlerle eşit olarak yarışabilme özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Dolayısıyla az gelişmiş ülkelere Batı ve onun yardım ve finans örgütlerince empoze edilen ekonomik liberalizm ile demokrasi arasında aşılması

olanaksız güçlü zorluklar vardır. Gerçi devletin küçültülmesi ile bireysel özgürlüklerin, sivil toplumun ve demokrasinin yükselmesi arasında pozitif bir bağlantı varmış gibi görünmektedir ama ne zaman ki devletin küçültülmesi toplumsal refahın azaltılması, sağlık, eğitim, gıda fiyatlarına yapılan destekler konusundaki yatırımların kısılması veya tümüyle durdurulması biçiminde ortaya çıkarsa işte o zaman toplumsal gerilimlere zemin hazırlanmakta ve demokrasinin yaşayabilme şansı tehlikeye girmektedir. Sosyo-ekonomik haklar demokrasinin vazgeçilmez bir koşulu olarak ele alınmadığı takdirde demokrasi ekonomik olarak güçlü seçkinlerin istemleriyle eşdeğer olacak ve yoksul kesimlerin demokratik siyasetten beklediği kaynakların adaletli paylaşımı ilkesi ile çelişecektir.

Kapitalizm yoksulların zenginlerle siyasal arenada eşit olarak yarışabilme kapasitesini zayıflattığı ve zenginlerin devletle olan ilişkilerinde ellerini güçlendirdiği için demokrasi ile kapitalizm arasındaki bağlantı oldukça ciddi bir sorun yaratmaktadır. Ekonomik demokrasiyi dışlayan ve demokrasi ile liberalizmi eşdeğer tutan ve 1980'lerden beri de küresel ekonomide hakim ideoloji olarak hüküm süren neo-liberalizm aslında demokrasinin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Sosyo-ekonomik hakları demokrasi anlayışının dışında tutmakla neo-liberal demokrasi anlayışı yoksul sınıfları kendi siyasal özgürlüklerini hayata geçirmelerini engellemekte ve dolayısıyla da kendi kaderlerini belirleyecek reformların uygulanmasını önlemektedir. Süreçsel, şekilsel ve sınırlı demokrasi anlayışı demokrasinin siyasal ve hukuksal eşitlik ilkelerinin gerçekleşmesini sağlayacak etkilerden uzaktır ve yapısal eşitsizlilerin pekişmesine yol açması hesabıyla da satükonun süregitmesinin temel mekanizmasıdır. Kitleler için demokrasinin anlamlı olması onların yaşam standartlarını arttırması ve toplumsal gerilimlerin azaltılması ile eşdeğerdir. Süreçsel demokrasi çok sınırlı demokrasi anlayışıyla kaynakların paylaşımı savaşı ile eşdeğer olan demokratikleşme sürecini irdelemekten çok uzaktır.

VII) Demokrasi ve Kapitalizm

Neo-liberalizmin bir diğer varsayımı da demokratikleşme ve iyi yönetişimin ekonomik büyüme ve kalkınmaya yol açacağı biçimindedir. Süreçsel demokrasinin getirdiği sınırlı demokrasinin özgürlükler ve eşitlikler açısından yeterli olmadığını daha önce irdelemiştik. Şimdi de bu ikinci varsayımın ne derece gerçekçi olduğunu bir gözden geçirelim. Demokrasi ve kalkınma arasında ne gibi bir bağlantı vardır sorusu öteden beri kafaları kurcalamakla birlikte bu soruya şimdiye dek pek doyurucu bir yanıt bulunamamıştır. Son yıllarda uluslararası yardım ve finans örgütleri ve Batılı devletlerin, neo-liberal kuramı

da arkalarına alarak, koordine bir şekilde liberal demokrasinin ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için en iyi siyasal sistem olduğunu vurgulamalarına rağmen bu konuda herkesi ikna edememişlerdir. Özellikle liberalizm karşıtlarını bu yargılarına inandırmak pek mümkün olmamıştır. Neo-liberalist siyasal yapılanmanın ekonomik kalkınma için en iyi ortamı sağladığı savı demokrasi ile kalkınma arasında nasıl bir ilişki vardır sorusunu yeniden gündeme getirmiştir. 1960 ve 1970’li yıllarda modernleşme kuramcıları, Marksist ve neo-Marksistler bezeri bir sonuca vararak demokrasinin kapitalist sanayileşmenin doğal bir sonucu olduğunu ileri sürmüşlerdi (Lipset 1959, 1963; Apter 1965; Eisenstadt 1966). Modernleşme kuramı kapitalist sanayileşmenin getirdiği yapısal farklılaşma, akılcılık, bürokrasi, bireysellik, kentleşme ve laiklik gibi sosyo-ekonomik değişimlerin demokrasiyi besleyen kaynaklar olduğu kabul edilmişti. Demokrasi sorunu üzerine doğrudan eğilmemekle beraber Marksist ve neo-Marksistler de liberal demokrasiyi sanayi kapitalizmi ile ortaya çıkan sınırlı bir demokrasi biçimi olarak düşünmüşlerdi.

1980 sonrası sosyalist sistemin yıkılışı kapitalizm ve demokrasinin birbirine bağlı oldukları veya nerdeyse aynı oldukları görüşünün giderek güçlenmesi anlamına gelmiş, serbest piyasa ekonomisinin demokrasinin maddi temeli olduğu, demokrasinin de kapitalizmin siyasal biçimi olduğu görüşü giderek yaygınlık kazanmıştır. İlk bakışta kapitalizm ve demokrasi birlikteymiş gibi görülüyor ise de tarihe kısa bir bakış kapitalizmin Güney Kore, Tayvan, Brezilya, Şili ve Nazi Almanyası gibi ülkelerde otoriter rejimler altında ortaya çıkıp geliştiğini de çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Rueschemeyer et. al., 1992: 1-2).

Kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişki araştırılırken üç olasılığın ortaya çıktığını görmek mümkün: İkili ya birbirleriyle dost ya düşman veya birbirlerine tümüyle yabancı. Çatışma modeli kapitalist kalkınma ve demokrasi hedeflerinin eşzamanlı olarak elde edilmeye çalışılmasının ikisinde de başarılı olma şansını azaltacağını ileri sürer. Örneğin Lipset (1981) az gelişmiş ülkelerde demokratikleşme çabalarının çok yoğun siyasal çatışmalara yol açacağını vurgulayarak genelde ülkelerin demokratikleşme çabalarına girişmeden önce belli bir sosyo-ekonomik düzeye gelmesi gerektiğini savunur. 1970’lerde çatışma yaklaşımı demokrasinin doğası gereği devletin ekonomik ve toplumsal gelişimini engelleyeceğini otoriter rejimin ise ekonomik ve toplumsal gelişmeyi daha iyi sağlayabileceğini ileri sürmekteydi. Sanayileşen ‘Asya Kaplanları’nın 1960’lar ile 1980’ler arasındaki deneyimleri göz önüne alındığında otoriter rejimlerin ellerinin köklü reformlar uygulamada demokratik rejimlere göre daha güçlü olduğu gerçeği yadsınamaz. Buna çok açık bir örnek olan Güney

Kore’de birbirini takip eden Park ve Chun rejimlerinde sendikalar yasaklanarak devlet işçi sınıfını kontrol altında tutmayı başarmış ve baskı rejimi altında hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirmişti. Brezilya, Güney Kore ve Doğu Asya’nın sanayileşen kaplanlarını örnek olarak gösteren çatışma yaklaşımı, az gelişmiş ülkelerin demokrasi ve ekonomik büyümeyi eşzamanlı olarak sürdürmeyecekleri için çok zor bir ikilem içinde olduklarını dolayısıyla da demokrasi ve büyüme arasında acı bir seçim yapmak zorunluluğunda olduklarını vurgulamakta ve demokrasinin az gelişmiş ülkeler için bir lüks olduğu sonucuna varmaktaydı (Bhagwati 1995: 50; Sirowy ve Inkeles 1990: 128).

Bu görüşün taban tabana zıddı görüş de Beetham ve Boyle (1995: 125) ve Diamond (1993: 61) tarafından ileri sürülen ve demokrasi ile ekonomik kalkınma ve büyümenin birlikte yürümesi gerektiğini ve az gelişmiş ülkelerin demokrasiden vazgeçme gibi bir lükslerinin olmadığını savunan görüştür. Demokrasi sadece gelişme ve kalkınmaya yol açmakla kalmaz, aynı zamanda demokrasi ve gelişme arasında birbirini tamamlayıcı organik bir bağ da vardır ki bu da yönetimde bireysel keyfiyete ve kirlenmeye yol açan otoriter rejimlere göre daha üstün ve tercih edilir bir niteliktir. Demokrasi ile kalkınma gelişme ve kapitalizm arasındaki bu pozitif bağlantı yaklaşımı 1980 sonrası Batı dünyasında hakim paradigma olan Ortodoks liberalizmle birlikte devlet yöneticilerinin, uluslararası yardım ve finans örgütlerinin de tercih ettiği bir yaklaşım haline gelmiş ve az gelişmiş ülkelere dayatılan koşullulukların kuramsal temelini oluşturmuştur. Amerikan ve İngiliz resmi belgelerinde Hegelci bir teleolojik yaklaşımla ve Fukuyama (1992) ruhuna sadık bir şekilde çoğulcu demokrasi ve iyi yönetişimin kalkınma amaçlı ekonomik yardımların temel koşulu olacağı açıkça belirtilmiştir.

Kapitalizm, kalkınma ve demokrasi arasında doğrudan hiçbir ilişki görmeyen üçüncü görüş ise Rueschemeyer ve diğerleri (1992) ve Leftwich (1993, 1996a, 1996b, 2000) gibi önemli yazarlar tarafından geliştirilmiştir. Serbest piyasa ekonomisinin demokrasinin ortaya çıkması ve gelişmesi için en iyi ekonomik sistem olduğu görüşünü sorgulayarak işe koyulan (Rueschemeyer et. al., 1992) demokrasinin toplumsal sınıflar ve sınıf koalisyonları arasındaki güç farklılıkları ve yarışmalarından başka bir şey olmadığını ileri sürerler. Dolayısıyla demokrasinin ortaya çıkması, gelişmesi ve süreklilik kazanması sınıf ilişkileri ile devletin yapısı, gücü ve bağımsızlık derecesi ile belirlenir. Siyasal eşitliğin gelişmesi süreci olarak da betimlenen demokratikleşme sürecini üç temel faktör belirler: 1. sınıflar ve sınıf koalisyonları arasındaki güç dengeleri; 2. devletin niteliği ve sivil toplumla olan ilişkileri; 3. sınıflar arasındaki güç dengeleri ve toplum - devlet ilişkileri üzerindeki uluslararası etkiler

(Rueschemeyer et. al., 1992: 5). Dolayısıyla demokrasinin ortaya çıkması, gelişmesi ve sürdürülebilirliği ekonomik büyüme ile demokrasinin birlikte ortaya çıkması olayına indirgenemez. Gelişmiş ülkeler, Latin Amerika, Orta Amerika ve Karayipler ele alındığında kapitalizm ve demokrasi arasında bir korelasyon görmek mümkün değildir. Demokrasinin ortaya çıkma koşullarını ne serbest piyasa ne de kapitalistler sağlamaktadırlar. Bir güç savaşımı olan demokrasi mücadelesini kapitalist sistemin çelişkileri ortaya çıkarmaktadır. Yani kapitalizmin pozitif değil de negatif özellikleri demokrasi mücadelesinin yolunu açmaktadır. Kapitalizmin yarattığı sınıfsal dönüşümler siyasal eşitlik için mücadelenin yolunu açan temel unsurlardır, dolayısıyla da hakim sınıfların zayıflaması ve orta ve emekçi sınıfların güçlenmesi demokratikleşme sürecini tetiklemektedir. Tarihe bakıldığında çeşitli toplumsal sınıflar arasında işçi sınıfı en tutarlı demokrasi savunucusu olmuştur. Köylülere kıyasla işçi sınıfı hakim sınıfların hegemonyasından daha fazla tedirgin olduğu ve mücadele için daha fazla donanımına sahip olduğu için onların siyasal katılım istekleri daha fazla ve güçlü olmuştur. Diğer yandan toprak sahibi kırsal hakim sınıflar ise demokratikleşmeyi kendi ucuz emek elde etme mekanizmaları için bir tehdit olarak görmüşlerdir. Aynı şekilde burjuvazi de alt sınıfların siyasal katılımını kendi sınıf çıkarlarıyla çelişen bir süreç olarak algılaya gelmiştir. Kırsal alandaki toprak sahibi hakim sınıflar ile burjuvazinin demokrasiyi isteyip istememe dereceleri alt sınıflardan, emekçi ve köylülerden gelen baskıları ne derece bir tehdit olarak algılamaları ile orantılıdır. Eğer bu baskılar hegemonyaları için tehdit derecesine varırsa hakim sınıflar hiç çekinmeden demokrasinin köküne kibrit suyu dökebilirler. Orta sınıflara gelince, onlar da hesaplarına gelince demokrasiye destek verirler. Orta sınıflar hakim sınıflara karşı eğer güçlü bir emekçi kesimle bir ittifak kurabiliyorlarsa demokrasiye destek verirler, eğer demokrasinin getirdiği kitlesel istek ve baskıları kendileri için bir tehdit olarak görürlerse de otoriter rejimlere destek verirler (Rueschemeyer et. al., 1992). Bu arada demokrasinin yerleşmesi ve güçlenmesi süreci üzerinde güçlü siyasi partilerin rolünü de yadsımamak gerekir. Demokrasinin ortaya çıkmasında güçlü siyasi partilerin varlığı ne kadar gerekli ise onların var olması aynı şekilde hakim sınıflarca kendi çıkarlarına bir tehdit olarak algılanabilir ve demokrasi karşıtlığı güçlü reaksiyonlar göstermelerine neden de olabilir. Demokrasinin güçlenmesi ve yerleşmesi (konsolidasyonu) için en az iki veya daha fazla güçlü siyasi partinin var olduğu ve hakim sınıfların en azından bunlardan bir tanesinin devlet yönetimine doğrudan dahil olmasına izin verdiği koşullarda söz konusu olabilmektedir (Rueschemeyer et. al., 1992: 9).

Sınıflar arasında görece güç dengelerinin yanı sıra devletin ve sivil toplumun görece güçleri de demokratikleşme sürecini belirleyen etmenler ara-

sındadır. Sivil toplum üretimle ilgisi olmayan, nitelik olarak devlete ve ailelere bağlı olmayan tüm formal ve informal toplumsal kurum ve örgütlenmeler olarak betimlenebilir. Latin Amerika örneğinde olduğu gibi eğer devlet sivil toplumdaki görece olarak bağımsız ise demokratik gelişme dumura uğrayabilir veya yavaşlayabilir. Eğer devlet kendini sendikaların, siyasi partilerin, insan hakları, çevrecilik vb konularındaki toplumsal baskı gruplarının üzerinde görüyor ve davranıyorsa demokratikleşme süreci kesintiye uğrar.

Demokratikleşmenin içsel dinamiklerinin yanında en az onlar kadar etken olan dış dinamiklere de bakmak gerekir. Özellikle bir ülkenin ekonomik bağımlılığı demokratikleşme sürecine olumsuz etki yapar. Uluslararası güçler Afrika, Latin Amerika ve Karayipler de dahil olmak üzere bir çok az gelişmiş ülkedeki sınıf yapılarının oluşmasında doğrudan etkili olmakta, ya tarıma dayalı ihracat yapan ülkelerde büyük toprak sahiplerinin sınıfsal hakimiyetini pekiştirmekte ya da sanayide işçi sınıfını sınırlı ve güçsüz tutarak sanayiye de teknoloji ithaline bağımlı bırakmaktadır. Küresel ekonomideki uluslararası hakim güçlerin jeo-politik çıkarları doğrultusunda az gelişmiş ülkelerdeki baskıcı rejimlere verilen destekler ve bu ülkelerin iç işlerine doğrudan müdahale etmek yoluyla devletin sivil toplumla olan ilişkilerindeki görece bağımsızlığı pekiştirilmekte ve demokratikleşme süreci büyük bir ölçüde frenlenmektedir.

Kısacası görüldüğü gibi kapitalist gelişme sürecinde demokrasinin gelişmesinde veya çözümlenmesinde üç grup güç çeşitli derece ve boyutlarda etken olmaktadır: sınıfsal güç, devlet gücü ve uluslararası hakim güçler. Kapitalist gelişme ile demokratikleşme birbirleriyle sınıflar arasında güç dengelerinin değişimi aracılığıyla ilintili olmakla beraber demokratik gelişmenin derecesini kapitalist gelişmenin seviyesinden otomatikman çıkarmak mümkün değildir. Hakim sınıflar ile devlet arasındaki ilişkilerin niteliği de demokrasinin yerleşmesi ve konsolidasyonu açısından çok önemlidir. Aynı zamanda ülkenin küresel ekonomi ile eklemlenmesinin zamanı ve niteliği de ülke ekonomisini ve sınıfsal yapısını etkilemesi nedeniyle demokratikleşme için ciddi anlamlar taşır. Sınıf ittifakları büyük ölçüde sosyal sınıflar, devlet ve uluslararası güçler arasındaki etkileşimler tarafından şekillendirilmektedir. Hakim sınıflar sürekli olarak devleti ele geçirmek ve onun tekelleri yapısını kullanarak kitlelerin demokrasi ve dolayısıyla da ekonomik pastadan daha çok pay alma isteklerini bastırmak çabası içindedirler. Devletin baskıcı yapısını anti demokratik politikalar için kullanabilmek de mevcut sınıfların görece güçleri, hakim sınıfların kendi içindeki güç dengeleri ve hakim küresel güçlerin etkileri gibi bir çok etmene bağlıdır (Rueschemeyer et. al., 1992: 255-6). Kısacası demokrasi ile gelişme arasındaki ilişki öyle varsayıldığı gibi basit bir korelasyon

ilişkisi değil, oldukça karmaşık bir ilişkidir ve çok dikkatli bir çözümleme gerektirmektedir.

Demokrasi ile kalkınma ve gelişme arasındaki bağlantıda önemli olan şey rejimin çeşidi değil devletin niteliği, kapasitesi, amaçları ve yapısıdır (Leftwich 1993; 2000). Leftwich'in çalışmalarına dayanarak 1965 ile 1990 yılları arasında kişi başına düşen gayri safi ulusal hasıla istatistiklerine bakıldığında yüksek oranda büyüme rakamlarını hem demokratik hem de demokratik olmayan ülkelerde gözlemek mümkündür. Örneğin bu yıllar arasında demokratik yapıların var olduğu Singapur'da ortalama büyüme hızı % 6.5, Botsawana'da % 8.4 ve Mauritius'da % 3.2 olarak belirlenirken demokratik olmayan Güney Kore'de % 7.1, Tayvan'da % 7 ve Çin'de % 5.8 olarak saptanmıştır. Benzer bir şekilde aynı yıllar arasında negatif kalkınma hızı gözlenen ülkeler arasında da demokratik yapıların var olduğu Jamaika, Venezüella ve Senegal'de ve demokratik yapıların olmadığı Zaire, Zambia, Libya ve Nijerya'da -0.1 ile -3 arasında değişen büyüme hızları tespit edilmiştir (Leftwich 1993:614). Bu da demokrasi ve kalkınma arasında olumlu veya olumsuz bir korelasyon vardır diyen görüşlerin ikisini de çürütmekte ve ister istemez demokratik siyasetin iyi yönetim için zorunlu ve yeterli bir koşul olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Bu soruya cevap olumlu olsa bile az gelişmiş ülkelerdeki iyi yönetimi uygulayabilmek ve koruyabilmek için gerekli olan demokrasinin yerleşmesi ve sürdürülebilmesinin toplumsal temelleri mevcut mudur? sorusu da yanıtlanmak durumundadır (Leftwich 2000: 108). Bu sorunun yanıtı da devletin 'kalkınmacı' bir devlet olup olmadığında yatmaktadır. Kalkınmacı devlet 'ondokuzuncu yüzyıldan itibaren gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan modern devletin geçişsel bir formudur. Kalkınmacı devlet içinde siyasal bürokratik seçkinlerinin genel olarak toplumun sosyo-politik güçlerinden görece bir bağımsızlık kazandığı ve bunu hızlı bir kalkınma programını uygulamak için acımasız bir kararlılıkla sürdürebilen bir devlet şeklidir' (Leftwich 2000: 167). Kalkınmacı devlet demokratik olabilir de olmayabilir de. Demokrasi ve kalkınmanın birlikte olabilmesi için devletin hem kalkınmacı hem de demokratik olması gerekir. Az gelişmiş ülkelerdeki kalkınmacı devlet örneklerine bakan Leftwich kalkınmayı sağlayabilmek için iyi yönetim ve etkin bir kamu kapasitesi arasında doğrudan doğruya bir bağlantı olmadığı sonucuna varır. Ekonomik büyümeyle eşdeğer tutulan kalkınmanın gerçekleşmesi için demokratik politikalar ne zorunludur ne de yeterlidir. İyi yönetimi daha geniş kapsamlı demokratik yönetimin bir parçası olarak lanse etmek kalkınma sorunlarını anlamamıza olumlu bir katkıda bulunmadığı gibi kavramsal bir kargaşaya da yol açmaktadır.

Sonuç

Demokrasi, kalkınma ve iyi yönetim arasında açık ve seçik doğrudan bir ilişki olmamasına rağmen Batı hükümetleri, onların güdümündeki yardım ve finans kurumları iyi yönetişimi mali yardımın bir önkoşulu olarak ileri sürmekte ısrarla devam etmektedirler. İyi yönetişimin temel taşı olarak da kurumlar ve kapasite inşası ileri sürülmektedir. Ama aynı Batı iyi yönetimin yerleştirilmesi ve sürdürülmesinin de siyasetin niteliği ile bağlantılı olduğunu anlamamakta da ısrar etmektedir. Siyasetin niteliği dikkate alınmaksızın kurumların yapısında yapılan değişikliklerin istenen sonuçları vermeme ihtimali oldukça yüksektir. Devletin yapısında temel değişiklikler olmaksızın yerleşmiş olan adam kayırmacılık, patronaj sistemi, bürokratik bozulma ve çürüme öyle sınırlı bir demokrasi getirmek veya kimi kurumları yerleştirmekle ortadan kalkmaz. Batı'nın siyasal koşullulukta ısrarının nedenlerinden bir tanesi az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağalayacağına inanılan yapısal uyum politikalarının iyi uygulanamamasının arkasında yeteneksiz çıkarıcı ve fırsatçı hükümetler olduğu inancı yatmaktadır. Bu tür hükümetler olmasa yapısal uyum politikaları (YUP) az gelişmişlik sorunlarını çözecekti imajı gerçekleri saptırmaktan başka bir şey değildir. Bir kez YUP'nin uygulanması toplumsal gerilimlere neden olduğu için güçlü ve baskıcı bir devletin varlığını gerektirmektedir. Bu da demokratikleşme koşuluyla daha başlangıçta taban tabana zıt bir konum yaratır. Yapılması zorlanan devalüasyonlar, kamu harcamalarının en can alıcı sektörlerde (eğitim, sağlık, alt yapı, tarım vb) kısılması, sıkı ücret sınırlamaları, sübvansiyonların kaldırılması gibi politikalar Türkiye de dahil birçok az gelişmiş ülkede toplumsal gerilimlere yol açmış ve kitlelerin kontrol edilmesi için de askeri ve baskıcı yöntemlere başvurulmuştur. Yani YUP'ların uygulanması kitleler karşısında güçlü bir devlet gerektirmiştir ki bu da Batı'nın az gelişmiş ülkelere yardım almak istediklerinde devleti küçültmeleri gerektiği koşulu ile çelişki yaratmıştır. Bu paradoksal durum Batı'nın sorunlara çok teknokratik bir yaklaşımla baktığını ve çözümlerin devletin niteliğinde değil de yönetsel ve kurumsal değişikliklerde aradığını göstermektedir. Peki Batı az gelişmiş ülkelerdeki sorunları anlamamakta mıdır? Cevap tabii ki anlıyor ama asıl nedenlere inmek kendi temel çıkarlarından vazgeçmek anlamına gelir ki bu da tercih edilebilecek bir alternatif değildir.

Batı ve neo-liberalizmin sınırlı bir demokrasi kavramı ile hareket etmesi sorunun tam kalbinde yatmaktadır. Burada demokrasi seçimler, sivil özgürlükler ve örgütlenme özgürlüğü ile kalkınma ise ekonomik büyüme ile eşdeğer tutulmaktadır. Dolayısıyla da demokrasinin otomatik olarak ekonomik büyümeyi engelleyip engellemediği, geliştirip geliştirmedeği gibi kısır tartışmalar yuka-

rıdaki örneklerde de görüldüğü gibi olası bizi belirgin bir sonuca ulaştıramaz. Bu bağlamda süreçsel demokrasi tanımında temellenen tartışmaların ötesine gitmek ve demokrasinin toplumsal refah seviyesini yükseltmese de nasıl bir mekanizma olabileceğini ne rol oynayabileceğini irdelemek gerekir. Bu da ekonomik büyümeyi sağlamak için takip edilen demokratik stratejilerin incelenmesini içerir. Demokratik strateji diyebileceğimiz bu strateji yapısal uyum politikalarından çok farklıdır. Demokratik strateji ekonomik büyüme ve liberal demokrasi kavramları üzerinde yoğunlaşmak yerine kitlelerin refah seviyesini yükselten siyasal katılımlarına olanak veren siyasetler üzerinde yoğunlaşır. Burada gelir dengesizliklerini minimuma indirmek, fiziki çevreyi iyileştirmek ve korumak, kitlelerin siyasi, ekonomik ve toplumsal karar verme mekanizmalarında etkin olmalarını sağlamaya yönelmek, temel gereksinmelerin sağlanmasına öncelik vererek kitlelerin muktedirleşmesi ve devlet karşısında korunur olması temel amaçtır. Yani ekonomik sorunların demokratikleşmesini temel amaç olarak ele alan bu yaklaşımda öncelikle ekonomik ilişkiler demokratikleşirse demokrasi ve kalkınma ancak o zaman birlikte yürür görüşü hakimdir. Halbuki az gelişmiş ülkelere empoze edilen 'Washington uzlaşması' temelli neo-liberal yapısal uyum politikaları ne demokrasiyi ne de ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilecek niteliktedir. Yapısal uyum programları özel ekonomik etkinlikleri toplumsal kontrolden çıkarıp her şeyi serbest pazarın insafına bırakarak demokratik kalkınma programlarının önünü kesmektedirler. Tarım kesimindeki küçük işletmelere verilen destekleri kaldırarak, sanayide emekçilerin örgütlenmelerini engelleyerek büyük bir ölçüde devlet eliyle kitlelerin temel gereksinmelerini sağlama mekanizmaları kısıtlanmaktadır ki bu da hem hakim sınıfların güçlenmesine yardımcı olmakta hem de kitleleri kendi geleceklerini tayin etmekten mahrum etmekte ve ekonomik cendereye sokarak toplumsal ve siyasal istikrarı bozmaktadır. Yapısal uyum politikalarının uygulanması baskıcı bir devlet gerektirir bu da bu politikaların kendi prensibi olan devletin müdahaleci olmaması ve ekonomik büyümenin demokrasi ile birlikte götürülmesi ile kuralı ile çelişir. Yani istenen şeyle yapılan şey tümüyle farklıdır. İstenen demokrasi ile kalkınmanın beraberliğidir ama yapılan demokrasinin kalkınmadan koparılmasıdır. Ekonomik kalkınmanın ekonomik büyüme ile eşdeğer tutulması fakat bu büyümenin niteliğinin nasıl olduğuna aldırılmaması da neo-liberalizmin diğer bir ciddi sorunudur. Ekonomik örgütlenmenin demokratik olup olmadığına bakılmaksızın demokrasinin ekonomik büyümeyi otomatik olarak takip etmesi beklenmektedir. Demokrasi ile kalkınmanın kasıtlı olarak ayrı tutulması neo-liberalizme kitlelerin temel gereksinmelerinin karşılanması ve çevre sorunlarına öncelik vermeme ve hatta duyarsız kalma olasılığını tanımaktadır. Bretton Woods kurumlarınca (Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu) gelişmiş ülkelerin çıkarları doğrultusunda denetlenen ve kitle-

lerin toplumsal ve siyasal katılımlarını dışlayan yapısal uyum programlarının demokratik olmadığı açıktır. Dolayısıyla da kendileri demokratik olmayan bu programların uygulanmasından demokrasinin ortaya çıkması da beklenemez. Az gelişmiş ülkelerde toplumsal katmanlar arasında büyük gelir dengesizlikleri süregittikçe ekonomik olarak güçlü olan sınıflar siyasal süreçleri her zaman kontrol altında tutacaklardır. Buna bağlı olarak da seçimlerin olması, oy hakkının olması karar verme süreçlerine kitlesel katılım ve demokratiklik anlamına gelmez. Yerel seçkinler yerel kurumları ve yerel siyaseti bir şekilde ele geçirerek siyasal patronaj mekanizmalarını işleterek demokrasi ruhundan uzaklaşırlar.

Neo-liberalizm prensipleri çerçevesinde uluslararası baskılar sonucu devletin yeniden şekillendirilmesi devletin kalkınmacı ruhunu öldürür. Bunun sonucu olarak da Türkiye ve birçok Afrika ve Asya ülkesinde olduğu gibi devlet ekonomiyi yönlendiren bir aktör olmaktan çıkarılarak özellikle de uluslararası sermayenin rahat hareket edebilmesi için bir bekçi rolüne itilir. Bürokrasinin sayısal olarak azaltılması, devlet içindeki rolünün uluslararası sermayenin çıkarları açısından yeniden belirlenmesi, devletin ekonomiyi düzenleyici rolünün sona erdirilmesi, mali ve ticari ilişkilerin liberalize edilmesi, kamu ekonomik kurumlarının özelleştirilmesi, toplumsal hizmetlerde devletin payının azaltılması gibi olgular devletin gücünün ve otonom özelliğinin kökünü kazar. Görsel özerkliğini yitiren devlet artık ulusalcı politikalar uygulayamaz konuma gelir. Bunlara bir de ticarete, gümrükte, dövizde, maliye ve finans yönetiminde dış kontrollü makro ekonomik politikalar eklenince ulusal sermaye birikiminin on koşulları da ortadan kalkar. Dış kontrollü makro politikaların ülke içi sorunlara endeksli olmaması bu politikaların demokrasiye katkısının olumsuz olacağı anlamına gelir. Çünkü bu politikaların bir sonucu olarak kemerler sıkılmakta sağlık, eğitim, ücretler, sübvansiyonlar çevre vb gibi alanlardaki bütçe kısıtlanmaları dar gelirlilerin siyasal katılımlarını sınırlamakta, toplumsal gerilimi tırmandırmakta ve anti demokratik baskıcı devlet politikalarını gerektirmektedir.

Soyut olarak demokratik hakların savunulması, süreçsel demokrasinin kurumlarının yerleştirilmesi kitlelere kendi yaşamlarını doğrudan etkileyen ekonomik kararlara katılma olasılığını vermemektedir, dolayısıyla da demokrasinin temel prensiplerinden çok uzaktırlar. Tüm bu tartışmalar demokrasi ve gelişme konusunda devletin ne kadar önemli bir rolünün olduğunu göstermektedir. Yaşam beklenti süresi, okuryazarlık, çocuk sağlığı ve çocuk ölümleri gibi ölçütlerde kendini gösteren ekonomik büyümenin ve toplumsal gelişmenin niteliği büyük ölçüde siyaset ve devletin niteliğince belirlenir. Ekonomik ve

toplumsal gelişme kaynakların nasıl kullanıldığı, örgütlendiği, harekete geçirildiği ve paylaşıldığı ile doğrudan bağlantılıdır. Kalkınma ve gelişme ekonomik ve siyasal mücadelelerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Ekonomik ve siyasal arenada birbiriyle yarışan ve mücadele eden toplumsal sınıfların görece gücü kaynakların kullanımında eşitsizliklere neden olarak çeşitli toplumlarda çeşitli sınıf profilleri yaratır. Bu mücadelede kimlerin kazançlı kimlerin zararlı çıkacağını da büyük ölçüde kaynakların nasıl mobilize edileceğini belirleyen ve dolayısıyla yönetsel bir rol oynayan devlet belirler. Kısacası siyasal mücadelelerin arenası olan devletin niteliği irdelenmeden kalkınma ve demokrasinin anlaşılması da olası değildir.

Kaynakça

- Aidoo, A., 1993, 'Africa: Democracy Without Human Rights?', **Human Rights Quarterly**, 15: 703-15.
- Allison, L., 1994, 'On the Gap between Theories of Democracy and Theories of Democratisation', **Democratisation**, 1(1): 9-19.
- Apter, D. E., 1965, **The Politics of Modernization**, Chicago: Chicago University press.
- Bauer, P. T., 1975, 'Western Guilt and Third World Poverty', **Quadrant**, 20(4): 13-22.
- . 1976, **Dissent on Development**, London: Weidenfield and Nicholson.
- Beetham, D., 1992, 'Liberal Democracy and the Limits of Democratization', **Political Studies**, XL: 40-53.
- . 1999, **Democracy and Human Rights**, Cambridge: Polity
- Beetham, D. and Boyle, K., 1995, **Introducing Democracy: 80 Questions and Answers**, Oxford: Polity Press in Association with Blackwells Publishers.
- Bhagwati, J., 1995, 'The New Thinking on Development', **Journal of Democracy**, 6(4): 50-64.
- Bratton, M., 1994, 'International versus Domestic pressures for "Democratisation" in Africa', paper presented at the conference 'The End of Cold War: Effects and Prospects for Asia and Africa', London: SOAS, UCL.

- Bratton, M. and N. van de Walle, 1997, **Democratic Experiments in Africa: Regime Transition in Comparative Perspective**, New York: Cambridge University Press.
- Brown, S., 2004, 'Theorising Kenya's Protracted Transition to Democracy', **Journal of Contemporary African Studies**, Vol. 22, No. 3, pp. 325–42.
- Burbach, R. 1993, **Low Intensity Democracy: Political Power in the New World Order**, London: Pluto Press.
- Carothers, T., 1999, **Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve**, Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- , 2002, 'The End of the Transition Paradigm', **Journal of Democracy**, 13 (1).
- Carothers, T. and M. Ottaway, 2000, 'The Burgeoning World of Civil Society Aid', in M. Ottaway and T. Carothers (ed.), **Funding Virtue: Civil Society Aid and Democracy Promotion**, Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Chalker, L., 1991, **Good Government and the Aid Programme**, London: ODA
- Chomsky, N., 1993, **Year 501: The Conquest Continues**, Boston: South End Press.
- Clapham, C., 1993, 'Democratisation in Africa: Obstacles and Prospects', **Third World Quarterly**, 14 (3): 432-8.
- Crawford, G., 2000, 'European Union Development Co-operation and the Promotion of Democracy', in P. Burnell (ed.) **Democracy Assistance: International Co-operation for Democratization**, London and Portland, OR: Frank Cass.
- . 2005, **The European Union and Democracy Promotion in Africa: The Case of Ghana**, *The European Journal of Development Research*, 17: 4, 571 – 600.
- Diamond, L., 1993, 'The Globalization of Democracy', in Slater, R., Schutz, B. and Dorr, S. (eds.) **Global Transformation and the Third World**, Boulder: Lynne Rienner.
- Diamond, L., J. J Linz,. and S. M Lipset, 1989, 'Preface' in Diamond, L., Linz, J. J. and Lipset, S. M. (eds.), **Democracy in Developing Countries**, Vol. 4, Latin America, Boulder CO.: Lynne Rienner.

- Eisenstadt, S. N., 1966, **Modernization: Protest and Change**, London: Prentice Hall.
- Ersson, S., and Jan-Erik Lane 1996, 'Democracy and Development: A Statistical Exploration.' In Adrian Leftwich (ed.), **Democracy and Development: Theory and Practice**, Cambridge, MA: Polity.
- European Commission, 2003, **The EU-Africa dialogue, Communication from the Commission to the Council**, COM (2003) 316 final, 23.6.2003 Brussels: European Commission.
- Frank, A.G., 1993, 'Marketing Democracy in an Undemocratic Low Intensity Democracy', in B. K. Gills, J. Rocamora and R. Wilson (eds.), **Elite Democracy in the Third World**, London: Pluto Press, pp. 35-58.
- Friedman, M., 1962, **Capitalism and Freedom**, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Fukuyama, F., 1992, **The End of History and the Last Man**, London: Penguin.
- Green, R. H., 1986, **Sub-Saharan Africa: Poverty of Development, Development of Poverty**, IDS Discussion Paper, Brighton: Institute of Development Studies.
- Harbeson, J. W., 1999, 'Rethinking Democratic Transitions: Lessons from Eastern and Southern Africa', in Richard Joseph (ed.), **State, Conflict, and Democracy in Africa**, Boulder, CO and London: Lynne Rienner, pp. 39-55.
- Held, D., 1996, **Models of Democracy**, Cambridge: Polity in association with Blackwell
- House of Commons Debates, 1990, **House of Common Debates**, Vol. 182, No. 28, cols 1235-99, London: House of Commons.
- Hurd, D., 1990, 'Promoting Good Government', Crossbow, Autumn.
- Joseph, R., 1997, 'Democratization in Africa After 1989: Comparative and Theoretical Perspectives', **Comparative Politics**, Vol. 29, No.3, pp. 363-82.
- Laver, M., 1997, **Private Desires, and Political Action**, London: Sage.
- Leftwich, A., 1993, 'Governance, Democracy and Development in the Third World', **Third World Quarterly**, 14 (3): 605-625.

- . 1996a, "On the Primacy of Politics in Development." In Adrian Leftwich (ed.), **Democracy and Development: Theory and Practice**, Cambridge: Polity Press.
- . 1996b, 'Two Cheers for Democracy? Democracy and developmental State', in Leftwich, A. (ed.), **Democracy and Development**, Cambridge: Polity Press.
- .2000, **States of Development**, Cambridge: Polity Press.
- Lipset, S. M., 1959, 'Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy', **American Political Science Review**, 53: 69–105.
- . 1963, 'Economic Development and Democracy', in S.M. Lipset (ed.), **Political Man**, New York: Anchor.
- .1981, **Political Man: The Social Basis of Politics, Political Democracy and Human Development**, Baltimore, MD: John Hopkins University Press.
- Nozick, R., 1974, **Anarchy, State, Utopia**, Oxford: Basil Blackwell.
- OECD, 1989, **Development Cooperation in the 1990s**, Paris: OECD.
- Olsen, G. R., 1998, 'Europe and the Promotion of Democracy in Post Cold War Africa: How Serious is Europe and For What Reason?', **African Affairs**, Vol. 97, No.388, pp. 366–7.
- . 2002, 'The European Union: An Ad Hoc Policy with a Low Priority', in P. J. Schraeder (ed.), **Exporting Democracy: Rhetoric vs. Reality**, Boulder, CO: Lynne Rienner.
- . 2003, 'The Africa Policy of the European Union: Challenges to Traditional Policy Options, Opportunities for New Choices', paper presented at the European Consortium for Political Research (ECPR) 2nd General Conference, Marburg, 18–21 September 2003 (mimeo).
- Olson, M., 1982, **The Rise and Fall of Nations**, New Haven, CT: Yale University Press.
- Przeworski, A., 1991, **Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Przeworski, A., and Vreland, J. R. 2000, 'The Effect of IMF Programs on Economic Growth', **Journal of Development Economics**, 62(2): 385-421.

- Przeworski, A., M. E. Alvarez, J. A. Cheibub, and F. Limongi, 2000, **Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950–1990**, New York: Cambridge University Press.
- Randel, J., T. German and D. Ewing (eds.), 2004, **The Reality of Aid 2004: Focus on Governance and Human Rights**, Manila: IBON Books.
- Remmer, K., 1995, ‘New Theoretical Perspectives on Democratization’, **Comparative Politics**, Vol. 28, No.1, pp. 103–22.
- Rueschemeyer, D., E. H Stephens, and J. D Stephens, 1992, **Capitalism Development and Democracy**, Cambridge: Polity Press.
- Robinson, M., 1996, ‘Economic Reform and the Transition to Democracy’, in Luckham, R. and White, G. (eds.), **Democratization in the South: The Jagged Wave**, Manchester: Manchester University Press.
- Sirowy, L. and A. Inkees, 1990, ‘The Effects of Democracy on Economic Growth and Inequality: A Review’, **Studies in Comparative International Development**, 25(1): 126- 157.
- Schumpeter, J. A., 1942, **Capitalism, Socialism and Democracy**, New York: Harper Torchbooks.
- Short, C., 1997, Democracy, Human Rights and Governance, speech given at the University of Manchester, 30 June 1997, London: Department of International Development.
- Sørensen, G., 1993, ‘Democracy, Authoritarianism and State Strength’, in G. Sorensen (ed.), **Political Conditionality**, London: Frank Cass/EADI, pp. 6-34.
- , 2000, ‘The Impasse of Third World Democratization’, in Michael Cox, G. John Ikenberry and Takashi Inoguchi (eds.), **American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts**, Oxford: Oxford University Press, pp. 287–307.
- Stokke, O., 1995, ‘Aid and Political Conditionality: Core Issues and State of the Art’, in Stokke, O. (ed.), **Aid and Political Conditionality**, London: Frank Cass.
- Taylor, I., 2004, ‘Why NEPAD and African Politics Don’t Mix’, Silver City, NM and Washington, DC: Foreign Policy in Focus, February 16.
- Turner, T., 1997, ‘Zaire: Flying High Above the Toads: Mobutu and Stale-mated Democracy’, in John F. Clark and David E. Gardinier (eds.), **Po-**

- litical Reform in Francophone Africa**, Boulder, CO: Westview, pp. 246–64.
- UNDP, 1991, **Human Development Report 1991**, New York: Oxford University Press.
- Widner, J. (ed.), 1994, **Economic Change and Political Liberalization in Sub-Saharan Africa**, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Wiseman, J. A., 1995, 'Introduction: The Movement Towards Democracy: Global, Continental and State Perspectives', in Wiseman, J.A. (ed.), **Democracy and Political Change in Sub-Saharan Africa**, London: Routledge.
- World Bank, 1998, **Global Development Finance**, Vol. II. P.14, Washington D.C.: World Bank.
- Young, C., 1994, **The African Colonial State in Comparative Perspective**, New Haven, CT and London: Yale University Press.
- . 1999, 'The Third Wave of Democratization in Africa: Ambiguities and Contradictions', in Richard Joseph (ed.), **State, Conflict, and Democracy in Africa**, Boulder, CO and London: Lynne Rienner, pp. 15–38.
- Young, J., 2004, 'Post-Civil War Transitions in Ethiopia', in Taisier M. Ali and Robert O. Matthews (eds.), **Durable Peace: Challenges for Peacebuilding in Africa**, Toronto, Buffalo, NY and London: University of Toronto Press, pp. 19–60.
- Zakaria, F., 1997, 'The Rise of Illiberal Democracy', **Foreign Affairs**, 76 (November/December), pp. 23–43.